

Sergio Rodríguez Tejada*

ELS ESTUDIANTS VALENCIANS SOTA EL FRANQUISME

I. INTRODUCCIÓ

En 1978 Josep M. Colomer va publicar una història del moviment universitari antifranquista a Barcelona en dos volums anomenada *Els estudiants de Barcelona sota el franquisme*¹. Aquest títol pot semblar excessiu, atés que no tots els estudiants² foren antifranquistes; i ni tan sols en un territori amb les especials característiques de Catalunya els que ho foren activament constituïren la majoria durant molts anys. Tanmateix -com han establert els estudis sobre moviments socials- no es pot estudiar un procés polític d'aquest tipus sense tenir en compte les seues arrels al context concret al que es desenvolupa. De manera que un moviment no és únicament els seus dirigents o les propostes polítiques que aquests proclamen; sinó també els seus seguidors més o menys fidels, el seu impacte sobre els seus adversaris, les condicions institucionals presents i, com no, la seua audiència potencial: en aquest cas, la totalitat dels estudiants³. Així doncs, es pot recuperar legítimament el mencionat títol per referir-se a l'experiència del moviment estudiantil antifranquista a la Universitat de València. Un moviment aquest que va nàixer i va créixer en un ambient social encara més hostil al dissentiment

* Universitat de València.

¹ COLOMER, J.M., *Els estudiants de Barcelona sota el franquisme*, Barcelona, Curial, 1978, 2 vol.

² Es Respectarà ací la regla convencional d'us dels genèrics per referir-se simultàniament al masculí i al femení. Quan calga mencionar només un gènere, es marcarà en tots els casos.

³ RODRÍGUEZ TEJADA, S., «Aportaciones de las teorías de la acción social al estudio del franquismo y de la Transición» dins de BAENA DUQUE, E. i FERNÁNDEZ ROCA, F.J. (coord.), *III Encuentro de investigador@s sobre el franquismo y la transición*, Sevilla, Muñoz Moya, 1998, pp. 476-484.

que el català i que constituí una fracció secundària al conjunt del moviment d'àmbit estatal; però que finalment aconseguí, primer l'hegemonia cultural i política i, després, la majoria numèrica a la Universitat, en una mesura no inferior a la dels seus companys barcelonins o madrilenys. És aqueix procés de autotransformació constant i modificació de les concepcions polítiques predominants al espai públic acadèmic, el que justifica parlar, tant de «els estudiants», com de «antifranquisme», essent l'història del moviment la progressiva i contradictòria convergència entre ambdues paraules. En aquest article es pot encontrar un resum del procés de sorgiment, desenvolupament i decadència del moviment estudiantil valencià. En tot cas, cal advertir que la investigació en que es basa encara no ha conclòs⁴.

La protesta estudiantil fou un fenomen relativament tardà en la cronologia del franquisme. De fet constitueix -amb les Comissions Obreres- dels més destacats exemples de les noves *estratègies d'oposició* posades en pràctica des de finals de la dècada dels cinquanta i que trencaven amb les *estratègies de resistència* pròpies de la Postguerra⁵. Tanmateix cal conèixer els antecedents que tingué el moviment i els factors que configuraren l'espai universitari concret al que després es desenvoluparia.

2. LA UNIVERSITAT DEL PRIMER FRANQUISME. (1939-1956)

La breu reorganització de la FUE

Al finalitzar la Guerra Civil, el paper jugat per la ciutat i per la seua universitat va dotar llur ocupació de un simbolisme afegit. La rellevància dels dirigents de la «*Federación Universitaria Escolar*» (FUE)⁶ a València deter-

⁴ Aquest text està fonamentat en un Treball d'Investigació de Doctorat, llegit en setembre de 1999. L'autor prepara la seua tesi sobre el mateix objecte d'estudi.

⁵ RODRÍGUEZ TEJADA, S., «De la resistència a l'oposició. El moviment estudiantil valencià sota el franquisme», *Afers. Fulls de recerca i pensament*, núm. 22, València, 1995, pp. 525-539. Un ús semblant de aquesta articulació conceptual a ALCARAZ, J., «La resistència antifranquista en Las Palmas (1940-1960)» dins de TUSELL, J. i altres, *La oposición al régimen de Franco. Estado de la cuestión y metodología de la investigación*, Madrid, UNED, 1990, tom I, vol. 2, pp. 393-405; i ALCARAZ ABELLÁN, J. i CABRERA ACOSTA, M.A., «La resistència al franquisme en Canarias, 1940-1960» dins de DDAA, *1 Encuentro de investigadores del franquismo*, Barcelona, CONC-UAB-SCEH, 1992, pp. 107-109.

⁶ Durant aquest període tant el Règim, con la majoria de les organitzacions d'esquerra s'expressaren fonamentalment es castellà, per mes que, avançats els anys setenta, procuraren la seua pròpia normalització. Per evitar anacronismes, es mantenen ací les expressions i les denominacions d'organitzacions, publicacions i documents en l'idioma en que foren habitualment utilitzades al seu moment. Al text s'ha procurat advertir-ho amb l'ús de cometes i/o cursives, però s'ha prescindit d'elles als peus de pàgina per no dificultar la lectura. Aleshores el «Partido Comunista de España» pareix en castellà, mentre que el «Sindicat Democràtic» o, per supost,

minà el desmantellament de l'organització a la Universitat, en un context de repressalies i oposicions patriòtiques⁷. El «*Sindicato Español Universitario*» (SEU) es va convertir en l'encarregat de gestionar el control sobre els estudiants i únicament les seues rivalitats amb determinats sectors del professorat catòlic oferirien possibilitats, encara potencials, de una certa pluralitat, dins del restringit espectre polític del bàndol vencedor. Un cas extrem el va constituir alguna pintada aïllada realitzada per carlistes imbuïts d'un cert foralisme i que després evolucionarien en un sentit molt diferent, com ara Joan Fuster⁸. No fou fins a mitjan de la dècada dels quaranta quan el final de la Segona Guerra Mundial creà noves expectatives entre els antifranquistes al exterior i al interior sobre la possibilitat d'una intervenció aliada contra la dictadura espanyola⁹.

Entre les organitzacions que es reconstituïren estava la FUE, que cap a 1946 arribà a disposar de nuclis més o menys actius en algunes universitats, com ara la de València. Els seus integrants foren jòvens procedents de les antigues seccions que havien aparegut a l'Ensenyament Mitjà durant l'època de expansió de l'organització durant la República i que mai havien ocupat cap càrrec de responsabilitat. Fou aquesta circumstància la que els va permetre sobreviure i esquitllar-se per les esclotxes de la xarxa repressiva. Malgrat que volgueren reconstruir en tot el possible el model anterior, hagueren de adaptar-se a les restriccions de la clandestinitat. No n'eren molts, potser uns vint, i les seues actuacions -algunes pintades i distribucions de pamflets- foren sobre tot de caràcter testimonial, per tal de «*tener la ilusión de que se estaba haciendo algo positivo*». Arribaren a manejar el seu propi aparat de propaganda i imprimiren un llibret de poemes en castellà, titolat *Un poeta en la resistencia*, bona mostra dels esforços per mantenir l'ànim que havien de fer aquest tipus de grups¹⁰.

En tot cas, no encontraren cap suport entre uns estudiants que -llevat dels

el «Partit Socialista Valencià», apareixen en català, perquè ambdues organitzacions eren anomenades indistintament en català i en castellà. El mateix principi s'ha aplicat als arxius.

⁷ GARCÍA MARTÍNEZ i SALAVERT FABIANI, V.L., «L'ocupació de la Universitat de València pel quintacolumnista Manuel Batlle, Catedràtic de Múrcia», *Afers. Fulls de recerca i pensament*, núm. 3, 1986, pp. 123-197; BALDÓ, M., «Cambios de profesores en la Universidad de Valencia. Sanciones y depuraciones (1936-1939)» dins de DDAA, *València capital de la República*, València, 1986; GABARDA, V., *Els afusellaments al País Valencià (1938-1956)*, València, *Alfons el Magnànim*, 1993.

⁸ FURIÓ, J., *Album Fuster*, València, *Alfons el Magnànim*, 1994, pp. 52-53.

⁹ HEINE, H., *La oposición política al franquismo. De 1939 a 1952*, Barcelona, Crítica, 1983.

¹⁰ Entrevista a Agustín Ferrer (pseudònim), 1-VII-99. Vegeu també FERRER, A., «Memorias del medio siglo. El exilio interior», *Notícies Sindicals*, València, CCOO, núm. 34 (desembre 1995) i núm. 35 (febrer 1996). He pogut consultar una còpia de *Un poeta en la resistencia* cedida per l'entrevistat, dirigent del citat grup.

afiliats veritablement *militants* del SEU- havien reaccionat al trauma de la Guerra optant per la despolitització i la indiferència. La durada de l'experiència fou curta: la desarticulació de les dues direccions estatals de la FUE -«*Unión Federal de Estudiantes Hispanos*» (UFEH)- a Madrid i la eixida de la Universitat d'aquesta promoció epígona, va acabar amb l'organització cap a 1949, de manera que el vell sindicat republicà va desaparèixer definitivament¹¹. Resultat inercial ells mateixos d'unes condicions sociopolítiques molt diferents, mancaven d'una altra generació de recanvi que pogués substituir-los. L'experiència de la FUE va constituir més un final que un principi: l'última cuada d'un cicle de protesta, el d'Entreguerres, que havia arribat al seu final d'una manera traumàtica. Alguns elements del seu missatge, però, foren recuperats, més o menys conscientment, pel nou moviment dels anys següents.

Tot i que subsistí una forta identitat antifrancuista al *exili interior*, sostinguda per les *xarxes de resistència*¹² fonamentalment comunistes, a València es va produir una discontinuïtat més assenyalada en l'organització dels dissidents a la Universitat, que no a Barcelona o Madrid. Açò és probablement un símptoma del caràcter semiperifèric de València respecte a aqueixos districtes, més grans i més centrals políticament, on la disidència, especialment al primer, mai va deixar de estar present del tot: el multitudinari boicot barceloní del any 1951 als tramvies -primer episodi d'àmplia desobediència civil antifrancuista, al que els estudiants tingueren un protagonisme destacat- fou una important anella simbòlica que connectà les pràctiques de la resistència amb les estratègies d'oposició posteriors¹³.

Els canvis de la dècada dels cinquanta

La dècada dels cinquanta té una importància decisiva en l'aparició d'un moviment antifrancuista a la Universitat. D'una banda, és en aquests anys quan es va educar la primera generació de espanyols que havien nascut pels voltants d'una guerra civil que, tanmateix, sentien encara present en la seua vida quotidiana: a través dels resultats que tingué per a les seues famílies; però també per les paraules, o sovint els silencis, amb els quals els seus pares eludien la qüestió. La prevenció del «no et fiques en política» era entre els derrotats un ensenyament pràctic de supervivència i de recuperació de les possibilitats d'ascens social. Però, al coexistir amb tota una sèrie de pràcti-

¹¹ PEÑA, A., «Veinticinco años de luchas estudiantiles», *Horizonte Español* 1966, París, Ruedo Ibérico, 1966, p. 174; LEÓN, S., «Notas sobre el movimiento estudiantil en España», *Horizonte Español* 1972, París, Ruedo Ibérico, 1972, p. 164.

¹² MARAVALL, J.M., *Dictadura y disenso político. Obreros y estudiantes bajo el franquismo*, Madrid, Alfaguara, 1978.

¹³ FANÉS, F., *La vaga dels tramvies de 1951*, Barcelona, Laia, 1977; COLOMER, op. cit.

ques subculturals de tipus polític -escolta furtiva de la *BBC*, *La Voz de América* o *Radio España Independiente*; conversacions amb i sobre familiars i amics, antics companys militants, empresonats, morts o alliberats- fou interioritzat de manera ambivalent, sovint passiva, de vegades activa, però sempre amb consciència de l'hostilitat del medi. Entre les famílies dels vencedors tampoc no foren rares aquestes pràctiques -al menys, en aquelles que, potser per no adequar-se a la norma, produirien futurs disidents contra el mateix Règim al que sustentaven-, sols que carregades amb una significació oposada -per exemple, escoltar i parlar del que deien «*los otros*»- i amb un record més intens de la Guerra, sobre tot en aquelles famílies que necessitaven reivindicar la seua contribució al *Nuevo Estado* i, per tant, el seu dret a seguir reclamant contrapartides. Són aquestes classes mitjana i baixa -que després seran anomenades, amb millor o pitjor fortuna, *franquisme sociològic*- les que ofereixen moltes de les respostes sobre el funcionament quotidià i la permanència del Règim. No tan adictes com podria pensar-se -doncs sentir-se coautors els feia considerar-se autoritzats a criticar, sempre en confiança, allò que no els agradava-, però sempre disposats a tancar files quan suponi que la seua normalitat havia estat qüestionada per «*los rojos*»; els integrants de les *clases de servei* del franquisme (especialment grups amb un consolidat esperit corporatiu, com els militars i els funcionaris) eren una paradoxa en molts aspectes; i açò mai sortia a la llum tan clarament com en situacions extremes, com quan descobrien la disidència als seus propis fills.

D'altra banda, els conflictes interns a la coalició franquista estaven propiciant una certa apertura a les universitats. Sense aprofundir en un tema objecte d'un article específic en aquest mateix número, cal assenyalar els canvis introduïts per Joaquín Ruiz Giménez -Ministre d'Educació des de 1951- i el seu equip, que ja aqueix any va democratitzar les normes per a les eleccions de delegats de curs. A València el nou Rector nomenat a principis de 1952, José Corts Grau, va demostrar tenir un talant molt més autoritari, el que garantiria la seua permanència al seu càrrec molt més enllà de la eixida del Ministre i els seus col·legues el 1956. Així mateix, fou important la nova política populista del SEU, dirigida a mantenir la seua quota de poder com a instrument movilitzador dels estudiants en favor del Règim -el que suposava, en primer lloc, convèncer els seus superiors de que això encara podia ésser necessari- i que es va concretar en l'impuls d'una sèrie de serveis socials i culturals, plagiats en la seua majoria d'iniciatives de la FUE durant l'època democràtica. La aliança temporal entre ambdós grups va permetre -més enllà dels interessos dels seus impulsors- un nou panorama cultural a les universitats i el desenvolupament de moltes inquietuds que, fins aquest moment, havien romàs amagades. A València, el Club Universitari, obert el 1954, es va convertir a poc a poc en un espai de socialització alternativa, en una zona de ningú dins de l'espai públic, on determi-

nades opinions podien ésser expresades, si no obertament, sí amb uns circumloquis que després es farien cada vegada més innecessaris. Conjuntament amb el Teatre Espanyol Universitari (TEU), el Servei Universitari de Treball (SUT), la revista *Claustro*, els Cinc-Clubs, conferències, exposicions i tertulies que els estudiants foren organitzant als Col·legis Majors; el Club va actuar com a una *illa de permisivitat*¹⁴ en la que les persones interesades pogueren accedir a experiències culturals insòlites en la seua formació acadèmica i -tot i que patissen el retard cultural provocat pel franquisme, o mancassen encara d'una intencionalitat política expressa- adquirien per contrast amb la realitat immediata un potencial crític, per més que aquest sols es manifestàs com un malcontent difús.

També cal mencionar el paper de professors moderats -sovint no anti-franquistes, però sí relativament reubicats l'estret arc ideològic de la Dictadura-, com Francisco Sánchez Castañer, que ja des de la dècada anterior havia afavorit experiències culturals independents del control del SEU i que el curs 1954-55 va oferir Manuel Sanchis Guarner l'oportunitat de dirigir el «*I Curso Libre de Lengua y Cultura Valencianas*», fet desusat, tant per la identitat de ex combatent republicà del seu director, com per l'accés tolerat a la Universitat de la cultura del País¹⁵. Açò va fomentar la presència -encara que puntual- a la Universitat d'intel·lectuals crítics, com ara Joan Fuster, que prompte exerciria una sort de docència oficiosa al claustre entre determinats jòvens. Les posicions reformistes dins del professorat es reforçaren per l'arribada al llarg d'aquests anys d'un grup de professors amb una vocació i un tracte molt diferent al habitual, com Miquel Tarradell, Emili Giralt, Miquel Dolç, Joan Reglà -els quatre defensors de la identitat catalana-, Carlos París, Manuel Garrido i José Luis Pinillos a Filosofia i Lletres; i Ramón Trias Fargas, Antonio Miaja i Francisco Murillo a Dret. La seua presència fou decisiva pels dissidents fins que aquests pogueren emparar-se en la existència d'un moviment de suport.

En tot cas, la vida quotidiana dels universitaris no semblava experimentar canvis substancials i, aparentment, s'ajustava als models de comportament *genuïnament estudiantils* difossos per la indústria cultural¹⁶. Procedien

¹⁴ RUIZ CARNICER, M.A., «El Sindicato Español Universitario (SEU) y el surgimiento de la oposición estudiantil al régimen» dins de TUSELL i altres, *op. cit.*, tom. II, pp. 223-236. Del mateix autor, *El Sindicato Español Universitario (SEU). 1939-1965. La socialización política de la juventud universitaria en el franquismo*, Madrid, Siglo XXI, 1996. Sobre el TEU i el context cultural a la Universitat de València, DDAA, *60 anys de teatre universitari*, València, Universitat de València, 1993.

¹⁵ Memòria del curs 1955-56. Sobre les vicissituds de la cultura autòctona durant la Dictadura, BALLESTER, J., *Temps de quarantena*, València, Eliseu Climent, 1992. CORTÉS CARRERES, S., *València sota el règim franquista (1939-1951)*, València-Barcelona, Institut de Filologia Valenciana-Abadia de Montserrat, 1995.

¹⁶ Una visió convencional -i, per això, molt significativa per conèixer aqueixa imatge de la

en la seua immensa majoria de sectors acomodats, però també de la petita burgesia -la qual enviava els seus fills a la universitat, bé aprofitant les escassíssimes beques reservades per a les adictes, bé concentrant esforços en un d'ells-. Aquesta homogeneïtat social es reflexa en les xifres de matriculats, que no van superar els quatre mil fins a mitjan de la dècada següent. D'ells, molt menys d'una quarta part eren doncs que, amés, sols eren majoria en una Facultat com Filosofia i Lletres, precisament la de menys demanda, el que indica una masculinització dels estudis universitaris, compatible amb la feminització dels més desprestigiats com eixida professional i amb la manca de perspectives de treball per part de les dones¹⁷. Els convencionalismes socials als comportaments -tant de professors, com d'alumnes- es convertien en barreres de gènere i arribaven al *acós ambiental*¹⁸ imposant a les alumnes un lloc secundari al espai públic¹⁹.

Tanmateix, també hi havia senyals que indicaven que els estudiants començaven a acusar els nous estímuls. Un nombre important de jòvens compartien opinions crítiques a determinats aspectes de la institució, com l'excés de teoria (65,1%), els mètodes d'ensenyament (57,6%) o l'absentisme docent (33,1%; fins a un 40,8% a Filosofia i Lletres). Un 85,8% considerava una obligació defensar els estudiants com col·lectiu -front a un 74,9% que faria el mateix pels professors-, ajudar els companys necessitats (82%) i intervenir a les eleccions de càrrecs representatius (77,6%)²⁰. Malgrat que aquests dades es prestaven a interpretacions enganyoses, els testimonis orals contribuïen a validar aqueixa lectura, descobrint un ambient de relativa eferescència intel·lectual -al Club Universitari, als Col·legis Majors- que vorcjava, sense anar més enllà, l'adopció de posicions crítiques. Tan sols a les publicacions del mateix SEU s'expressaven opinions obertament polítiques, però sempre en un sentit de millora d'allò que hi havia. Quan es va produir el trencament en les seues actituds polítiques i socials,

joventut «sana y moderna» de la València franquista- pot encontrar-se a ZABALA, F., *La Valencia de los años 50*, València, Carena, 1998.

¹⁷ Memoria del curs 1956-57.

¹⁸ PÉREZ DEL RÍO, T. i altres, *Discriminación e igualdad en la negociación colectiva*, Madrid, Instituto de la Mujer, 1993.

¹⁹ Entrevista conjunta no grabada a Maria Alonso i Agustí Flors (15-VI-99), estudiants llavors. Entrevista a Olga Quiñones, reproduïda a SANZ, B. i altres, «L'oposició universitària al franquisme. València, 1939-1975», *DISE*, València, núm. 59-68, abril 1995-abril 1996, Fascicle 4, pp. 78-79. Entrevista a Elia Serrano (7-VII-99). Aquests testimonis es refereixen, respectivament, a la primera meitat dels cinquanta, al final dels cinquanta i a la primera meitat dels seixanta.

²⁰ MURILLO, F. i JIMÉNEZ BLANCO, J., *La conciencia de grupo de los escolares en la Universidad de Valencia*, Madrid, Instituto Balmes, 1958. El treball citat fou producte d'un estudi sociològic fet per dos professors de la Facultat de Dret. En ell no s'indica la data en la que es passaren les enquestes.

aquests jòvens ja havien finalitzat els seus estudis o estaven propers a fer-lo²¹. La generació de la primera meitat dels cinquanta va assistir a la preparació de les condicions d'un canvi que ja no arribarien a veure com a estudiants. Però aqueix canvi no es pot entendre sense analitzar aquest període i els estudiants que van viure'l.

3. L'APARICIÓ DEL MOVIMENT. (1956-1965)

Els nous intents d'organització clandestina a la Universitat

La segona meitat de la dècada dels cinquanta va traure un resorgiment de l'antifranquisme actiu a la Universitat de València, amb un cert retard respecte a Barcelona i Madrid. En bona mesura els esdeveniments a la capital de l'Estat el 1956 actuaren com a *catalitzadors* simbòlics perquè les inquietuds culturals i reformistes dels jòvens de la generació es transformaren en dissentiment contra la Dictadura²². La commoció que -pel seu caràcter públic- aquests fets generaren al Règim explica els seus efectes exemplars, fins al punt que es pot considerar-los com l'inici del procés constituent del moviment estudiantil al llarg de tot l'Estat.

Pot ésser simptomàtic que la ressonància a València de aqueixos successos sembla diferent segons l'origen familiar -al menys, aquesta és la impressió que proporcionen els testimonis orals-: d'una banda, els imbuïts *per naiximent* en la subcultura de resistència -bàsicament comunista- estaven proveïts dels seus propis principis d'interpretació i desconfiaven de possibles provocacions, estratègies habituals dels falangistes. D'altra banda, aquells altres que, crítics o no, mancaven de qualsevol altre referent interpretatiu que el mateix Règim, siga perquè procediren dels files franquistes, siga perquè, essent republicans, la seua pròpia cultura política s'hagués difuminat. Per aquests els fets de Madrid tingueren un efecte decisiu, fins al punt de desencadenar la constitució de noves organitzacions antifranquistes a València que, com el *Frente de liberación Popular* (FLP) o *Agrupación Socialista Universitaria* (ASU), havien aparegut com a conseqüència d'aquell²³.

²¹ GRÀCIA, J., *Crónica de una deserción. Ideología y literatura en la prensa universitaria del franquismo (1940-1960)*, Barcelona, PPU, 1994.

²² Sobre el 56 madrileny, MARAVALL, *op. cit.*; LIZCANO, P., *La generación del 56. La universidad contra Franco*, Barcelona, Grijalbo, 1981; MESA, R., *Jaraneros y alborotadores. Documentos sobre los sucesos estudiantiles de febrero de 1956 en la Universidad Complutense de Madrid*, Madrid, UCM, 1982; HERNÁNDEZ SANDIOCA, E., «Universidad y oposición al franquismo. Reflexiones en torno a los sucesos de 1956 en Madrid», dins de TUSELL i altres, *op. cit.*, pp.185-190; RUIZ CARNICER, *El sindicato...*, p. 300 i seg.

²³ Per exemple, Vicente García Cervera (Entrevista 29-IX-95), antic membre de l'ASU,

Pel que fa als comunistes, fou la interiorització de l'antifranquisme dins de les xarxes de resistència per les noves generacions l'element desencadenant de la reorganització política a la Universitat, que es concretà en la constitució d'una cèl·lula comunista de sis membres el 1957. Això succeïa en el context de l'assumpció oficial pel *Partido Comunista de España* (PCE) de la nova *Política de Reconciliación Nacional* i de la estratègia d'infiltració als aparats de la Dictadura. Els jòvens estaven lligats per relacions familiars i d'amistad, forjades en una de les acadèmies privades en les que professors represaliats continuaren la seua tasca, donant una formació propera als principis de la *Institución Libre de Enseñanza* i, per tant, absolutament insòlita a l'escola estatal o religiosa. Cal assenyalar que constituïen una minoria, fins i tot entre els fills de antics republicans, que encontraven més prudent mantenir-se al marge de qualsevol experiència perillosa. Un dels jòvens comunistes, Julio Marín, arribà a infiltrar-se a l'oficina de viatges del SEU, aprofitant la seua posició per obtenir informació i introduir propaganda des de l'exterior. Prompte arribaren a tenir el seu propi aparat de propaganda²⁴.

Quant al dissidents no comunistes, envers a mitjan de 1958 dos membres valencians de l'ASU -recent constituïda a Madrid- viatjaren a València per crear una secció local. Prompte s'organitzà un menut grup de discussió d'uns set o vuit membres -fills de classe alta o mitjana, excepte un cas- que acabà per assumir aqueixes sigles. Les seues reunions tenien un major contingut intel·lectual que no les del PCE i es limitaren a distribuir els pamflets enviats des de Madrid. Sentint-se menys perseguts que els comunistes, arribaren a tenir contactes al Club Universitari amb membres de l'*esquerra* falangista; però, tot i que n'hi poguera haver certes coincidències retòriques, aquests, al capdavant, formaven part de la *Primera Línea*, la força de xoc del SEU, i no s'anà més enllà²⁵.

recorda l'impacte dels fets madrilenys, mentre que Julio Marín (Entrevista 5-V-99), antic membre del PCE a la Universitat, no els dona cap importància pràctica. Sobre aquestes organitzacions al conjunt de l'Estat, LIZCANO, *op. cit.*; GARÍ, M., «El 'Felipe': Una historia por escribir», dins de ROCA, J.M. (dir.), *El proyecto radical. Auge y declive de la izquierda revolucionaria en España (1964-1992)*, Madrid, Los Libros de la Catarata, 1994, pp. 123-132; GARCÍA ALCALÁ, J.A., *Un modelo de oposición al franquismo: las Organizaciones Frente (FLP-FOC-ESBA)*, Tesis Doctoral inédita, Madrid, Universidad Complutense, 1996; RICO, E.G., *Queríamos la revolución. Crónicas del FELIPE (Frente de Liberación Popular)*, Barcelona, Flor del Viento, 1998; MATEOS, A., «La Agrupación Socialista Universitaria, 1956-1962», dins de CARRERAS ARES, J.J. i RUIZ CARNICER, M.A. (coord.), *La universidad española bajo el régimen de Franco*, Zaragoza, Institución Fernando el Católico, 1991, pp. 541-572.

²⁴ El grup estava format per Julio Marín, Manuel García, Vicente García Bordes, Francisco Forriol, Manuel García Pastor i Vicente Montesinos. Un últim membre, Salvador Cubells, els abandonà molt prompte. Entrevistes a Julio Marín (20-IX-95 i 5-V-99).

²⁵ Els integrants de l'ASU valenciana foren Tomás Llorens, César Gimadevilla, Salvador Franco, Vicente Lluch, Fernando Mena, Miguel Arteché i Vicente García Cervera. Ramón López de Andújar també va tenir relació amb aquest grup. Entrevista a Vicente García Cervera, ja citada.

Els comunistes havien participat ja als repartiments de propaganda per a la *Jornada de Reconciliación Nacional* del 5 de maig de 1958 i ambdós grups col·laboraren, cadascun per la seua banda, en la preparació de la *Huelga Nacional Pacífica* del 18 de Juny de 1959. Precisament una caiguda en cadena durant aquesta tasca va provocar la detenció d'uns i altres. El tractament que rebieren per la policia fou molt diferent. Julio Marín va sofrir tortures elèctriques, pagant molt possiblement la confiança que la policia havia depositat anteriorment en ell com a càrrec del SEU. Les condemnes foren notablement majors per als comunistes²⁶. I, de fet, l'impacte psicològic fou menor per als membres de l'ASU, que encara intentaren reconstruir l'organització, sense èxit. Els comunistes ni tan sols pogueren tenir aquesta pretensió.

Poc després, dos persones vinculades a l'ASU que no havien estat detingudes, s'incorporaren a un menut grup del FLP que s'estava organitzant a València, en la seua segona etapa (FLP II). Encara més que l'ASU, el «*Frente*» tenia el gran atractiu de la seua novetat, la seua mancança de passat i de servidumbre estratègiques, a més de la seua reivindicació dels moviments d'alliberament anticolonial, que llavors contaven amb nombroses simpaties. De bon tros era un projecte polític fet a mida per i per als dissidents d'una nova generació que volia trencar amb el passat i construir un nou futur contra la Dictadura. No obstant això, tot allò que feia l'oferta política del FLP atractiva per als estudiants, la feia inconsistent per als obrers, destinataris lògics d'un missatge que responia a plantejaments decididament marxistes i obreristes. El grup de València practicament es va desfer quan una part d'ells, decebuts, es passà al PCE -que no té organització a la Universitat- a començaments del curs 1961-62²⁷.

El panorama de la dissidència valenciana experimentava una certa eferescència en aquests anys inicials de la dècada dels seixanta. Fora de la Universitat, altres àmbits estaven actuant com a refugis -fins a cert punt paradòxics- de inquietuds, al mateix temps intel·lectuals i polítiques. Un cas destacat és el de *Lo Rat Penat*, institució que havia operat sota el franquisme reduïda a un folklorisme adicte que -des de aquest moment- va començar a obrir-se als sectors nacionalistes i d'esquerra. Açò va propiciar que la seua secció juvenívola albergàs un grup de discussió, que volia unir marxisme i nacionalisme. Els seus membres eren d'extracció obrera i catalanoparlant i es donaren a si mateixos el nom de *Front Marxista Valencià* (FMV). Sense cap vincle amb el Comitè Provincial del PCE, es relacionaven amb

²⁶ *Sentencia en Consejo de Guerra de la Causa n° 740/59* i documentació relacionada, cedides per Julio Marín. També ho assenyala LIZCANO, *op. cit.*

²⁷ Entrevista no grabada a Ramón López de Andújar (9-X-95), membre del FLP i després del PCE.

alguns estudiants que militaven en aquest partit -però fora de la Universitat- i que compartien amb ells el desig d'un partit obrer al estil del PSUC. De fet els testimonis oral descobren la fluidesa de unes militàncies més interessades en les relacions personals quotidianes que en taxonomies de sigles, sovint imposades a posteriori pels investigadors²⁸.

Les vagues d'Astúries de la primavera de 1962 encontraren el recolztament de les forces antifranquistes. La forta repressió suposà a València una nova caiguda del PCE, que arrossegà els militants universitaris -incloïts els *ex felipes* i els valencianistes- i també els jòvens marxistes de *Lo Rat Penat*²⁹. D'aquesta manera desapareixia l'última de aquestes temptatives d'organització dels antifranquistes caracteritzades per 1) ésser projectes molt minoritaris i amb una limitada voluntat de creiximent al espai acadèmic; 2) confondre's en les seues activitats els aspectes personals i els polítics; 3) participar en accions dirigides per i envers àmbits aliens a la Universitat, de manera que la seua presència en ella era poc més que circumstancial; 4) el temps trascorregut des del començament de les seues activitats i la seua detenció per la policia fou relativament breu; 5) no encontraren excesiva solidaritat entre els estudiants normals, que encara donaven el benefici del dubte al Règim: si havien estat detinguts, «*algo habrían hecho*». Encara que alguns aspectes obrissen noves perspectives per al futur -com la infiltració al SEU i els contactes amb l'esquerra falangista-, en general hi havia poques novetats en elles. Aleshores aquestes experiències poden ésser considerades com a una transició entre les estratègies de resistència desenvolupades durant el primer franquisme i les noves estratègies d'oposició amb les que podem identificar els nous moviments democràtics del «segon franquisme» i que uns altres estudiants estaven ja posant en pràctica simultàniament.

La lluita per l'espai públic: de la «Candidatura Incolora» a l'ADEV

Les iniciatives clandestines no foren les úniques assajades a la Universitat de finals dels anys cinquanta i principis dels seixanta. Simultàniament, un altre grup de jòvens estaven actuant des del curs 1958-

²⁸ REIG, R. i PICÓ, J., *Rojos, feixistes i capellans. Església i societat al País Valencià*, Palma de Mallorca, Moll, 1978, p. 135; SANZ, B. i NADAL, M., *Tradicció i modernitat en el valencianisme*, València, Eliseu Climent, 1996, p. 73. Entrevistes a Màrius Garcia Bonafé (24-VII-95) i Jaume Pérez Montaner (26-IX-95). L'advertència sobre les sigles és d'aquest últim. Ambdós eren estudiants membres del PCE i pròxims al grup del FMV.

²⁹ *Sentència en Consejo de Guerra de la Causa n° 629/62* cedida per Ramón López de Andújar. El FLP es va atribuir el protagonisme a l'obra FERNÁNDEZ DE CASTRO, I. i MARTÍNEZ, J. (1963): *España hoy*, París, Ruedo Ibérico, 1963, pp. 377-378 i a *Frente* (portaveu del FLP), II època, núm. 1, 1963 (Centre d'Estudis Històrics Internacionals, d'ara endavant CEHI, F/5). Per al franquisme tot resultava la mateixa, de manera que la sentència no té massa clara l'autonomia del FLP respecte del PCE.

59. Procedien de famílies allunyades de la necessitat econòmica i amb una pluralitat de tradicions polítiques, del franquisme al anarquisme, passant pel carlisme i el valencianisme. Però, en tot cas, es caracteritzaven per ésser alienes tant a la subcultura de resistència comunista, com a la militància falangista, estant situades en un declarat apoliticisme, conservador i pragmàtic, molt propi de les classes altes i mitjanes a l'Espanya del moment. El nucli original es coneixia per la seua estada al col·legi dels Jesuïtes i va mantenir la seua unió al concentrar-se majoritàriament a la Facultat de Dret -factor de protecció front a la sensació d'aïllament que havien experimentat amb anterioritat els dissidents-. Com molts dels que es foren incorporant posteriorment, portaven una certa experiència de protesta durant els seus estudis de secundària. La seua presència es va notar molt prompte, tant a les activitats culturals habituals, com a les polítiques. Cal remarcar amb quina espontaneïtat es produí el primer desafiament obert al SEU a València, no per celebrar la clarividència d'uns avançats, sinó per constatar fins a quin punt havia anat madurant una cultura universitària aliena al falangisme, però emparada per la política desenvolupada pel mateix sindicat durant la dècada anterior. Tanmateix restava encara una iniciativa capaç de rentabilitzar políticament aquest allunyament de la majoria estudiantil respecte del Règim. Això fou el que va aconseguir la presentació per aqueixos jòvens d'una llista alternativa a la oficial en les eleccions de delegats del primer curs -que es convocaven ja avançat el primer trimestre- a la seua Facultat. Aquest acte insòlit -però no il·legal- agafà desprevinguts els dirigents del sindicat falangista. Un factor important fou la denominació que adoptaren, *Candidatura Incolora*, que posava en evidència la falsa retòrica del SEU com a defensor independent i apolític dels interessos dels estudiants. Pel contrari, ells estaven assenyalant que no era així, que estava sotmés al Règim i que, per tant, tenia el color d'aquest, el blau; mentre que ells mateixos sí que constituïen una opció verdaderament estudiantil³⁰.

Major sorpresa fou la victòria de la *Candidatura Incolora*, que va suposar l'elecció de Lluís Aracil i de Olga Quiñones com delegat i subdelegada, respectivament: els primers no controlats pel SEU des de 1939³¹. Els dissidents tenien així una base institucional des de la que actuar al vell i cèntric edifici de la Universitat -repartit encara entre Dret davall i Filosofia i Lletres dalt-. Les seues activitats es confondien amb la *vida estudiantil* més con-

³⁰ Entrevista a Eliseu Climent (27-IX-95). Segons aquest els integrants del grup original eren Lluís Aracil, Enric Solà, Valerià Miralles, Alfons Cucó, Manuel Ardit i ell mateix. A poc a poc foren incorporant-se més persones, com Olga Quiñones, Martí Domínguez, Jacobo Muñoz, Vicent Àlvarez, Ramón Pelcero «Raimon», Josep Vicent Marqués, Cèlia Amorós o Ricard Pérez Casado. Cal assenyalar que la catalanització dels noms és, en la major part dels casos, posterior.

³¹ Entrevista a Olga Quiñones, ja citada.

vencional, entre el claustre, el Club Universitari i les cafeteries dels voltants. Però les interaccions que establien amb la resta dels universitaris tenien un important caràcter crític i proselitista. Entre les seues inquietuds tenia molta importància la reivindicació de la cultura autòctona, primer amb un contigut regionalista, i després -per influència dels professors catalans i del cercle fusterià- foren adquirint a poc a poc un tó nacionalista: prompte els anomenaren despectivament «els fusterians»³². El punt d'inflexió fou una sort de *viatge iniciàtic* -disfressat de exercicis espirituals- arranjat per Fuster i Tarradell en les vacances de la Setmana Santa de 1960 amb destí a l'Abadia de Montserrat, bastió del catalanisme cristià, i que es va repetir els anys següents. A la tornada estaven prou convençuts com per a assumir el nom de *Moviment Social-Cristià de Catalunya* (MSCC), amb una informalitat que revela la denominació habitual: *la Mosca*³³. Aquest mateix any van organitzar el primer aplec a Llíria. El següent pas fou la publicació d'una revista universitària -semblant a altres del SEU i feta amb la cobertura de la Cambra de Delegats de Dret- amb la pretensió de difondre les seues opinions de manera més efectiva. La impressió es va fer a Lo Rat Penat amb material que havia romandre amagat des de la Guerra, gràcies a l'amistat amb les jòvens del FMV. Quan va eixir el febrer de 1961, *Diàleg. Butlletí de la Cambra de Dret*, va ésser molt ben rebuda pels estudiants, mentre que les autoritats acadèmiques i el mateix SEU, de moment, no sapigueren què fer: Es tractava d'una iniciativa legal; en tot cas, exòtica -part dels articles apareixien en català i articles i entrevistes a professors, amb molta atenció al Tercer Món i amparats per cites papals-; i el seu llenguatge mantenia un to obert i moderat, mai oferint una excusa per al tancament. Es feia, per tant, una renúncia a una crítica expressa, a canvi de poder arribar a una major audiència i de aconseguir assentar-se un poc més l'espai públic³⁴.

A començament de 1962 arribà a València una delegació de la *Federación Universitaria Democrática Española* (FUDE), sindicat democràtic alternatiu al SEU que havia estat fundat adés a Madrid per un acord entre el PCE i el FLP; i que ara volien estendre'n a la resta dels districtes³⁵. En realitat es tractava de dos estudiants despistats i imprudents que, sense cap mida de seguretat pràctica, explicaren els seus objectius als primers que

³² Entrevista a Vicent Àlvarez (24-X-95).

³³ PÉREZ MORAGÓN, F., «Aquell històric PSV», *El Temps*, 72, 4/10-XI-85; CUCÓ, A., *País i Estat. La qüestió valenciana*, València, Eliseu Climent, 1989, p. 265 i seg.; GIRONA, A., «El papel de los intelectuales valencianistas de los años 60 en la lucha contra el franquismo», dins de TUSELL i altres, *op. cit.*, tom II, pp. 351-362; FURIÓ, *op. cit.*, pp. 124-125; SANZ i NADAL, *op. cit.*, p. 77 i seg.

³⁴ *Diàleg*, núm. 1, 3, 4, 5 i 6, 1961-62 (CEHI, D/2 i Arxiu personal de Vicent Àlvarez, d'ara endavant AVA). Entrevistes a Vicent Àlvarez i Eliseu Climent. El primer fou el principal responsable de la cixida de *Diàleg*.

³⁵ PEÑA, *op. cit.*, p. 192; MARAVALL, *op. cit.*, p. 167.

consideraren de confiança. Siga perquè tingueren molta sort, siga perquè funcionaren mecanismes de reconeixement no verbal, el cert es que foren a parlar amb el grup de la Mosca, al que manifestaren que hi anaven «*de parte del profesor Tierno para que se funde aquí la FUDE*». Els valencians improvisaren una resposta: això no era possible perquè ells ja havien constituït una organització pròpia, la *Associació Democràtica d'Estudiants Valencians* (ADEV). Per provar la seua afirmació, falsificaren uns estatuts, davant els quals els enviats madrilenys es veyen obligats a acceptar com real una història que, amb raó, els pareixia molt sospitosa³⁶. Aquesta era la realitat d'una política ingènua que, tanmateix, no tardaria en convertir-se en el maldecap de la Dictadura.

Aquest aconteiximent va coincidir amb un cert gir a l'esquerra en les posicions polítiques del grup, de manera que les sigles inicials de la Mosca acabaren per perdre tàcitament la «C» de «Cristià». També llavors es dotaren d'un organ d'expressió propi, anomenat *Lluita*³⁷. Amés, l'any 1962 va traure dos esdeveniments fonamentals per a ells i per a la construcció de la identitat antifranquista a València: Joan Fuster va publicar *Nosaltres els valencians* i Raimon va compondre *Al vent*, referent clau de la cançó protesta.

A la Universitat aquests dissidents públics i moderats mantenien contactes personals, amb una certa divisió del treball activista, amb els militants comunistes -dels que hem parlat abans- pròxims al valencianisme que participaven en accions fora del àmbit acadèmic. Quan arribaren les vagues asturianes a la primavera de 1962 van col·laborar en l'organització d'una protesta al Claustre, per boicotejar una conferència sobre l'assumpte, de la qual estaven convençuts que seria favorable al govern. La manifestació, que va començar cantant «*¡Asturias, Patria Querida!*», va fracassar davant la passivitat de la resta dels estudiants i per la reacció violenta dels falangistes, que contestaren cridant «*¡Franco, Franco!*». La acció va terminar amb llançament d'ous i crits de «*¡Muera la burguesía, vivan los mineros!*» i va representar un canvi en l'estratègia moderada del grup -això sí era un desafiament exprés, ja no al SEU, sinó a les autoritats acadèmiques i a la mateixa Dictadura-, però no amb la seua ambició d'ocupar l'es-

³⁶ Entrevistes a Eliseu Climent, Vicent Àlvarez i Enric Solà (19-X-95). Vegeu també ÁLVAREZ, V., «L'aula Ausiàs March i altres històries», *El periòdic de l'Horta*, desembre 1994. Tanmateix, cf. SANZ, J. i altres, op. cit., Fascicle 3, p. 51; SANZ i NADAL, op. cit., p. 167; PÉREZ MORAGÓN, F., «Premsa clandestina al País Valencià (1962-1977)», *L'Espill*, 5, 1980, p. 59 i «Aquell històric...», p. 9, que confonen les dades de la fundació oficial i real d'ADEV. També MARAVALL, op. cit., p. 167, que desconeix fins i tot la seua existència independent de la FUDE.

³⁷ També observat per CUCÓ, op. cit., p. 271-273; i PÉREZ MORAGÓN, «Premsa clandestina...», p. 60.

pai públic³⁸. Com ja s'ha vist, els comunistes foren detinguts poc després pels departaments de propaganda per a la *Huelga Nacional Pacífica*, però no els fusterians, minusvalorats per la policia. Això no va ésser obstacle perquè la *Mosca* s'atribuís la militància dels empresonats i que els seus militants feren tot el possible perquè els professors i, fins i tot, l'Arquebisbe intercedira per ells, amb resultats contraproductius amb aquest últim, indignat perquè reconeixeren obertament que ells també eren «comunistes»³⁹.

En un primer moment, van patir un enduriment de l'actitud de les autoritats acadèmiques, obligant-los a moderar les seues accions al curs següent, el 1962-63. *Diàleg* fou confiat a estudiants menys compromesos, però finalment no pogueren evitar el seu tancament⁴⁰. No obstant, la activitat del grup s'extendia a altres espais, com el *Centro Escolar y Mercantil*, dirigit pel pare Sarrias, on havien organitzat un club de discussió, el 41, al·lusiu a la seua generació. Allí es va començar a imprimir *Concret*, una nova revista més relacionada amb ells, que va tenir una vida curta⁴¹. També als Col·legis Majors no depenents del SEU, com el *Luis Vives* de hòmens i l'*Asunción* de dones, van ésser espais de proselitisme. Durant aquest temps l'activitat principal del grup fou sobreviure i mantenir-se actiu, per evitar quedar tancats pel context hostil al que es movien. Els seus membres es van convertir quasi en agitadors professionals, conjurats per rebentar conferències i estendre-hi la crítica⁴².

Durant aquest curs i el 1963-64 el grup va créixer decisivament, creant una xarxa per tot el País Valencià. A la Universitat es pogué finalment constituir realment l'ADEV, que fins aqueix moment havia estat una mera entelèquia. Amés de combatre al SEU, esperaven que un sindicat independent servís per fer proselitisme per a la *Mosca* com a partit polític⁴³. En aquest moment el grup fundador ja havia finalitzat els seus estudis i els seus objectius anaven més enllà de la Universitat. A setembre de 1963 van adoptar un nom més arrelat al context, *Acció Socialista Valenciana* (ASV), per canviar-lo a octubre del mateix any per l'anomenació definitiva de *Partit Socialista Valencià* (PSV) -tot i que mai foren massa rigorosos amb les qüestions formals-. D'altra banda *Lluita* fou substituït per

³⁸ Cal ressaltar que també ells utilitzaven el castellà per a protestar públicament, siga per una millor comunicació, siga per la seua identificació espontània amb el obrerisme. D'altre banda no tots eren catalanoparlants. A banda dels testimonis citats, MARQUÉS, J.V., «Nacionalisme valencià i base social», *Levante. EMV*, 3-X-92; i la seua autobiografia política, MARQUÉS, J.V., *Tots els colors del roig*, València, Eliseu Climent, 1997, p. 34 i seg.

³⁹ *Lluita*, VI-62 (CEHI, L/11). Entrevista a Eliseu Climent. També SANZ i NADAL, *op. cit.*, pp. 98-99.

⁴⁰ *Diàleg*, any III, època II, núm. 9 i 10 (CEHI, D/2).

⁴¹ Vegeu MARQUÉS, *Tots els colors...*, pp. 37 i 105.

⁴² Entrevista a Vicent Àlvarez, ja citada.

⁴³ Entrevista a Elia Serrano, ja citada.

*Esquerra*⁴⁴. Malgrat les seues esforços per estendre's per tota la geografia i societat valencianes, en bona mida el PSV continuaria essent durant tota la seua existència un partit d'universitaris i intel·lectuals, fins al punt de que el seu retrocés a la Universitat va coincidir amb el seu ràpid declivi⁴⁵.

A octubre de 1963 la Facultat de Dret fou traslladada al nou edifici al Passeig al Mar. Filosofia i Lletres romangué a la Universitat vella, i l'elecció com a Degà de Tarradell, juntament amb la presència com estudiants d'alguns *veterans*, va permetre omplir de contingut l'ADEV, enviant a finals de desembre representants a la reunió de la «*Coordinadora Universitaria Democrática Española*» (CUDE), on es planificaren les accions que el moviment estudiantil emprendria contra el SEU a tot l'Estat. A començaments de l'any 1964 es va iniciar la construcció de l'ADEV, amb una estructuració per cursos i amb la elecció de dos representants per Dret -Ricard Garrido i Miquel Vilar- i dos per Filosofia i Lletres -Vicente Martínez i Enric Solà-, les dos Facultats a les que encara estaven limitats. Els quatre van constituir el primer *Comité Interfacultatiu de Distrito*. Tres d'ells eren militants valencianistes. Al voltant d'abril d'aqueix any es va preparar una estratègia per intentar expulsar el SEU de Filosofia, aprofitant un problema amb la milícia universitària que va provocar un gran malcontent entre els estudiants hòmens. Reunida la Cambra de la Facultat, els delegats votaren contra el SEU, en un acte d'una gran transcendència simbòlica, encara que poc més, doncs el SEU ignorà un pronunciament que es repetiria al curs següent en altres centres⁴⁶.

Els cursos 1963-64 i 1964-65 culminaren la construcció de l'ADEV i, amb ella, del mateix moviment estudiantil a València. Els seus membres eran una petita minoria -potser vint o trenta, com a màxim-, però estaven aconseguint una cosa pràcticament impensable dos anys abans: disputar l'hegemonia al espai públic al SEU⁴⁷. *L'espiral de silenci*⁴⁸ estava essent

⁴⁴ *Declaració de principis de l'ASV*, València, octubre 1964 (AVA). PÉREZ MORAGÓN, «Premsa clandestina...», p. 60 i «Aquell històric», p. 9. La Declaració de principis del *Partit Socialista Valencià* apareix reproduïda a CUCÓ, A. i altres, *Partit Socialista del País Valencià*, València, Eliseu Climent, 1977, pp. 99-105. Dos exemples de la laxitud anomenativa: encara en maig de 1964 s'emeten informes firmats com a ASV. El trencament del PSV en 1966 fou comentat com «una ruptura en la Masca». *Informe del Comité Central de l'ASV*, maig 1965 (AVA). Entrevista a Enric Solà.

⁴⁵ Cf. MARQUÉS, «Nacionalisme valencià...», que considera que la base social del PSV era molt més àmplia. Tanmateix, com veurem després, el seu argument no explica prou la trajectòria posterior del partit, marcada pels orígens socials i les disputes internes de la seua direcció. Com ara el FLP, el PSV també tendria problemes per a obtenir el suport d'una base treballadora, més enllà de alguns *obers oficials*.

⁴⁶ Entrevista a Enric Solà, ja citada.

⁴⁷ Entrevista a Elia Serrano, ja citada. Pedro Zamora (29-IX-95) sosté que a Dret no hi hauria més de set activistes de l'ADEV.

⁴⁸ NOELLE-NEUMANN, E. (1984), *La espiral del silencio. Opinión pública: nuestra piel social*, Barcelona, Paidós, 1995.

trencada i els «progres» constituïen cada vegada més el principal referent simbòlic a la Universitat, en les seues resultats *acadèmic* i en els seus costums, robes i llenguatge. Una nova generació d'activistes va aparèixer, per controlar qualsevols activitats estudiantils -des de les culturals, fins a les lúdiques- que es pogueren fer. Això no vol dir que no hagués reaccions de refusament per part de la resta d'estudiants, sobre tot aprofitant aspectes com la nova imatge i comportament de les activistes dones, més vulnerables a atacs, apel·lant a principis més *profunds* de complicitats masculines. L'ambigüetat dels activistes hòmes obligà a les dones a una *doble jornada política* -junt als seus companys i envers ells mateixos-, que es perllongaria durant tota la durada del moviment estudiantil, i que fou comuna a altres moviments⁴⁹.

Durant el curs 1964-65 es van generalitzar les separacions de Cambres de Facultat respecte del SEU en nombrosos districtes universitaris i a València fou el primer al que el moviment estudiantil adquirí un caràcter massiu. Ja a començament del curs es va fer el primer *tancament* al Paraninf de la Universitat vella, protestant per la manca de democràcia a la Universitat i per les tortures a militants del Partit Comunista, detinguts aquell any en una nova caiguda. Aquest acte, de forta resonància simbòlica, va generar un precedent, com a experiència, i també per l'efecte de solidaritat entre familiars i amics, per a futures accions. Una cosa pareguda pot dir-se de la primera crema de periòdics, per la que els estudiants rebutjaven les manipulacions i silencis complices de la premsa amb el Règim.

Foren precisament reaccions com aquesta les que contribuïren més a la difusió del disseniment entre els jòvens, que podien comprovar per si mateixos que les crítiques al ordre establert estaven plenament justificades. Així, la primera gran manifestació estudiantil a València es va desencadenar per un esdeveniment casual: uns estudiants foren brutalment colpejats per la policia municipal davant el seu Col·legi Major quan intentaven evitar un accident de trànsit per un canvi de sentit mal senyalitzat. En aquest cas no es podia explicar l'incident com una provocació subversiva, perquè el Col·legi en qüestió estava regentat per l'Opus. Quan la notícia es va conèixer, la indignació es va estendre per tot el Districte. Per primera vegada hi havia un motiu de protesta comú a tots, provocat per la mateixa exacerbació repressiva de la Dictadura. La solidaritat fou prou extensa com per a que la concentració davant l'Ajuntament omplira la *Plaza del Caudillo*. L'Alcalde, Adolfo Rincón de Arellano, es va veure obligat a pro-

⁴⁹ Entrevista a Elia Serrano i a Carmen Pertejo (14-IX-95). Com es conegut, aquesta situació no ha canviat massa; per exemple, RODRÍGUEZ TEJADA, S., «La otra igualdad. Feminismo y discurso sindical sobre la mujer» dins de CALVO, P. (coord.), *Discriminación de género en la negociación colectiva del País Valencià*, València, Tirant lo Blanch-Generalitat Valenciana-FEIS, 1996, pp. 29-43.

meter una reparació pública⁵⁰.

L'incident va contribuir a generalitzar el refús al SEU i una actitud progressivament més favorable envers la auto-organització. D'altra banda, cal no oblidar els processos de interacció entre les diverses Universitats: les detencions de professors i estudiants a Madrid el 24 de febrer de 1965 genera, per solidaritat, a València la primera *Assemblea Lliure* a la Universitat vella, que va assumir les reivindicacions dels companys madrilenys: 1) Sindicat estudiantil autònom; 2) Amnistia pels expedientats; 3) Llibertat de expressió i associació; 4) Reforma de la Llei d'Ordenació Universitària; 5) Accés a la Universitat de totes les classes socials. Aquestes reivindicacions es mantindrien, bàsicament, als anys següents. La policia, alertada per la mateixa propaganda que l'ADEV va fer de la *Assemblea*, va rodejar l'edifici. Els concentrats obteniren l'adhesió de alguns professors -Carlos París i Manuel Garrido arribaren, fins i tot, a presidir l'acte- i enviaren cartes informatives a les autoritats locals⁵¹. Tanmateix, l'alarma d'aquestes era ja prou com per a exigir a la Policia Armada que fes el seu paper: una nova manifestació de no més de cent persones a la *Plaza del Caudillo* fou dissolta amb el llançament intimidatori d'un autobús envers els concentrats. Els membres del SEU que hi havien anat a mediar foren increpats pels manifestants⁵². Ací, com a altres Districtes, el sindicat falangista era ja un mer fantasma i, esgotat com *material de sacrifici*, fou abolit pel Govern al mes següent, amb la pretensió de substituir-lo per unes noves «*Asociaciones Profesionales de Estudiantes*» (APEs), que en principi havien estat pactades en secret amb els dirigents estudiantils de Madrid⁵³. Allò no fou obstacle perquè les autoritats acadèmiques valencianes prenguessen represàlies contra alguns líders de l'ADEV, sancionant-los amb la perdua de la convocatòria de Juny. Uns dos cents jòvens es tancaren a la Universitat i enviaren cartes de protesta al Rector i als diaris, que novament tergiversaren els motius de l'acció. Davant la visita d'una comissió de l'ADEV, el director de *Las Provincias*, José Ombuena, va reconèixer obertament que n'havia estat a propòsit: «*no se puede reconocer a dos señores y yo ya tengo el mío*»⁵⁴. La importància que havia aconseguit el moviment estudiantil sembla confirmar-se per l'atenció que va prestar-li el Departament d'Estat nordamericà. El Consulat a València va celebrar vàries reunions amb dirigents del PSV, interessant-se per la situació a la Universitat i pels objectius del partit.

⁵⁰ Entrevista a Carmen Pertejo i a Vicent Garcés (25-IX-95). *Endavant* (portaveu del Moviment Socialista de Catalunya), núm. 144, novembre-desembre 1964 (AVA).

⁵¹ SANZ i altres, *op. cit.*, pp. 54-56.

⁵² Entrevista a Carlos Monzón (8-IX-95), testig, però encara no universitari. *Las Provincias* va atribuir el succés a agitadors procedents d'altres universitats (3-III-65).

⁵³ RUIZ CARNICER, *El Sindicato...*, p. 376 i seg.

⁵⁴ PÉREZ MORAGÓN, «Aquell històric...», p.10.

També els proposà fer un viatge als Estats Units per conèixer «la democràcia» i exposar la seua causa. Les despeses les pagaria el Govern dels EUA. L'ofertament va ésser acceptat i ja l'estiu de 1965 un primer grup de jòvens va participar, amb la condició de que no foren militants del Partit Comunista. Viatges semblants es feren a la República Federal d'Alemania, sufragats pels sindicats estudiantils d'aquell país. Aquestes iniciatives poden ésser explicades al marc de l'estratègia nordamericana de contenció anti-comunista per al Mediterrani, basada en el suport als règims establerts i en l'atracció dels dirigents emergents de l'oposició⁵⁵.

4. EL MOVIMENT ES FA HEGEMÒNIC: EL SINDICAT DEMOCRÀTIC DE LA UNIVERSITAT DE VALÈNCIA (1965-1969)

La crisi de l'ADEV i l'ascens del PCE

La segona meitat de la dècada dels seixanta i la primera del setanta van traure canvis substancials a la Universitat de València. El nombre de alumnes es va multiplicar per dos entre 1965 i 1970 (de 4.089 a 9.845), per a tornar a fer-lo amb excreix entre aquesta data i 1975, quan arribà a tenir 21.385 matriculats⁵⁶. Aquest increment quantitatiu va suposar una diversificació qualitativa de l'origen social dels estudiants, paral·lela als canvis que va experimentar l'estructura de classes com a conseqüència del desenvolupament econòmic. Com han apuntat alguns, sembla raonable relacionar aquest fet amb el creixement de la dissidència a les universitats de diversos països durant aqueixos anys⁵⁷. Un altre element que cal retenir es el creixement del campus del Passeig al Mar: a diferència del lloc originari del moviment a la Universitat Vella, la nova zona universitària es caracteritzava pel seus amplis espais, per la seua separació del centre de la ciutat mitjantçant el llit del riu i pels nous edificis que s'estaven construint. Tot això millorava el control de la policia i la utilització de materials antidisturbis. La disposició i estructura interna dels nous centres reduïen les eixides i així les possibilitats dels estudiants d'el·ludir les intervencions de les forces de l'ordre. De

⁵⁵ Entrevistes a Eliseu Climent i a Pedro Zamora. Vegeu GARCÉS, J.E., *Soberanos e intervenidos. Estrategias globales, americanos y españoles*, Madrid, Siglo XXI, 1996, pp. 159-160.

⁵⁶ Informació obtinguda de les Memòries de curs de la Universitat i de MONTORO ROMERO, R., *La Universidad en la España de Franco (1939-1970). Un análisis sociológico*, Madrid, CIS, 1981.

⁵⁷ GINER, S., «Libertad y poder político en la Universidad española: el movimiento democrático bajo el franquismo» dins de PRESTON, P., *España en crisis: La evolución y decadencia del régimen de Franco*, Madrid, FCE, 1977, pp. 303-355. Per al cas francès, BOURDIEU, P. (1979), *La distinción. Criterios y bases sociales del gusto*, Madrid, Taurus, 1986, p. 396.

fet els activistes sempre preferiren la Universitat vella o el complex Ciències-Medicina -també al Passeig al Mar, però anterior al franquisme- per organitzar assemblees i actes de protesta. Aquestes estratègies de *repressió estructural* foren completades als anys setanta amb l'encara més aïllat i funcional campus de la Universitat Politècnica.

L'intent del Govern d'incomplir els acords que havia assolit amb els representants estudiantils va suposar a València i a les principals universitats el rebuig massiu a les eleccions per a la constitució de les APES, indicatiu important de que el franquisme havia perdut la confiança dels estudiants⁵⁸. Açò no vol dir que aquests s'hagueren tornat sobtadament antifranquistes: encara no es tractava d'un qüestionament polític del Règim *quant que dictadura*, sinó tan sols l'extensió del convenciment de que el Règim *quant que govern* no atendria els problemes de la universitat mentre que no hi haguera una pressió des de baix, tal i com sols podria fer-la un sindicat independent i democràtic. Per aconseguir això, molts estudiants que es consideraven apolítics estaven disposats a col·laborar amb els activistes antifranquistes per exigir canvis substancials a la vida universitària. Fins que la acceptació del Règim i la pretensió de democratització no apareixiren clarament incompatibles, la unitat dels estudiants al voltant d'un programa de mínims fou molt ampla. Allò no suposà unanimitat -sempre hi hagué gent passiva i en aquesta època encara n'era molta-, però sí, per exemple, un canvi d'estratègia dels mateixos grups falangistes que, desaparegut el SEU, es veuren obligats a adaptar-se per sobreviure: intentaren desbordar per l'esquerra als demòcrates a les assemblees i propiciar, al mateix temps, un acostament a les APES; tot això sense èxit⁵⁹.

Tanmateix, l'èxit obtingut contra el SEU i les APES no va evitar una greu crisi al nucli polític dels activistes valencians, el PSV; crisi que es va estendre també a l'ADEV. De fet el problema havia sorgit precisament pel èxit mateix: es tractava d'aprofitar-lo i constituir un ampli front social antifranquista a la Universitat i al País Valencià. Estava en discussió, però, el *contin-*

⁵⁸ *Ampliación del informe sobre el proceso para la constitución de las Asociaciones de Estudiantes en las distintas Facultades y Escuelas Especiales*, 15-XI-1965 (Arxiu General de l'Administració, endavant AGA, Presidencia, Secretaría Técnica del Movimiento, caixa 476). La mateixa Delegación-Comisaría para el SEU deixa constància d'això, en un informe a la Secretaría General del Movimiento: *Informe sobre el planteamiento de la tarea a desarrollar por la Comisaría para el SE, el próximo curso académico, en base al estado actual del sistema asociativo estudiantil*. VIII-1966 (AGA, Presidencia, Secretaría Técnica del Movimiento, caixa 370). També RUIZ CARNICER, *El Sindicato...*, p. 384.

⁵⁹ «Valencia», *Boletín informativo de actividades estudiantiles*. Dirección General de Seguridad, Comisaría General de Investigación Social, núm. 62, curs 1965-66, Madrid, 14-V-1966 (AGA, Presidencia, Secretaría Técnica del Movimiento, caixa 476). BLANCO MORAL, F., «El Frente de Estudiantes Sindicalistas. Una manifestación de la oposición falangista al régimen de Franco», *Espacio. tiempo y forma. Historia Contemporánea*, núm. 3, 1990, pp. 191-209.

gut, que en tindria. La majoria del sector veterà del PSV -que constituïa la direcció del partit, amb Eliseu Climent al cap-, volien mantenir el control organitzatiu i imposar el seu propi programa polític -que, progressivament, es feia més i més nacionalista-. Pel contrari, un nombrós grup de jòvens militants -especialment els estudiants- consideraven més important la lluita contra la Dictadura i la coordinació amb altres nuclis opositors a la resta de l'Estat, especialment amb el PCE, amb el propòsit de construir un *Sindicat Democràtic d'Estudiants* a cadascuna de les universitats. El grau de desacord va arribar al punt de fer impossible el manteniment de la unitat que havia caracteritzat al nou moviment democràtic. La reconstitució d'un Comitè Provincial del PCE a València després de la caiguda de 1964 va permetre l'acostament dels crítics a aquesta organització i la seua ruptura amb el PSV. Durant el curs 1965-66 hi hagué una certa confusió i es produïren enfrontaments entre ambdós sectors a la universitat⁶⁰.

Aquesta escissió no va acabar amb la crisi, perquè encara romania al PSV un tercer grup que, sense ésser pro-comunista, no acceptava tampoc la política de la direcció i que, ara més que abans, s'encontrava en minoria. Finalment, el seu portaveu, Vicent Àlvarez -fins a aqueix moment el principal dirigent juntament amb Eliseu Climent-, va anunciar oficialment llur eixida del partit amb una carta, *A tots els nostres companys*, en la primavera de 1966. A la universitat fondaren un efímer *Grup Universitari Valencià d'Esquerres* (GUBE), que pràcticament acabà de buidar i desintegrar l'ADEV, dissolint-se al curs 1966-67 en el *Sindicat Democràtic*⁶¹. Aquest s'havia convertit en l'única opció possible. La transfusió d'activistes del PSV al PCE i, sobre tot, el desembarcament en aquest nou curs 1966-67 d'un grup de expedientats amb prohibició de matrícula a Madrid, militants comunistes i veterans a la lluita universitària, va suposar que l'organització universitària del PCE a la Universitat de València nasqués essent ja hegemònica i amb una forta capacitat d'atracció sobre els nous dissidents que arribarien a les aules en anys successius⁶².

⁶⁰ Entrevistes a Vicent Àlvarez, Elia Serrano i Pedro Zamora (29-IX-95). Aquest últim fou membre del PSV i es va passar al PCE llavors.

⁶¹ *A tots els nostres companys*, s/d (AVA). *Projecte de Reglament del Grup Universitari Valencià d'Esquerres* (AVA). Segons la policia, el GUBE va emetre un full volant en castellà defensant els cinc punts de la I Assemblea Lliure i el establiment del SDEUV. «València», *Boletín informativo de actividades estudiantiles*, Dirección General de Seguridad, Comisaría General de Investigación Social, núm. 66, Curso 1965-66, Madrid, 31-V-66 (AGA, Presidencia, Secretaría Técnica del Movimiento, caixa 476). *Un Informe Confidencial del C.C. del PSV als militants* del 10 de juliol de 1966 (AVA) ignora el GUBE i resumeix l'activitat universitària de finals de curs en a penes cinc línies de generalitats. Entrevista a Vicent Àlvarez. Cf. SANZ i NADAL, *op. cit.*, p. 219.

⁶² Entrevistes a Elia Serrano, Carlos Monzón, Pedro Zamora, i Emilio de Felipe (12-IX-95). Tots ells resalten la importància que para els dissidents universitaris valencians -especialment

El PSV havia perdut la meitat dels seus militants i la seua incidència posterior a la Universitat fou merament testimonial, com un més dels espais per la seua propaganda. D'altra banda, els escindits d'aquest partit que no anaren al PCE es dispersaren, incorporant-se a nous projectes polítics. Uns - com el mateix Vicent Àlvarez- participaren en un nou intent de FLP (FLP III) -en aquest cas amb un to nacional semblant a la variant catalana *Front Obrer de Catalunya* (FOC)-. Uns altres s'uniren al *Partido Comunista de España (internacional)* o PCE (i) -nascut a Barcelona a mitjan 1967-. Finalment, cal assenyalar una tercera força política apareguda llavors a València, el *Partido Comunista de España (marxista-leninista)* o PCE (m-l), escissió madrilenya del PCE de 1964 que, tanmateix, sorgí en aqueix moment ací per una eixida de militants de la cel·lula de la Facultat de Ciències⁶³. A València aquestes organitzacions mai deixaren de ésser grups aïllats i políticament *paràsits* del PCE, encara que assoliren major protagonisme envers el final del Sindicat. La pretensió de una major clandestinitat i el rebuig de les dos escissions comunistes al Sindicat Democràtic pot semblar un retorn, més retòric que real, a les estratègies de resistència prèvies. No foren ells l'autèntic contrapés a l'hegemonia del PCE dins del moviment estudiantil local durant la segona meitat dels seixanta, sinó -i aquest és un tret característic del cas valencià- un conjunt heterogeni i difús d'activistes independents dins del Sindicat Democràtic i que rivalitzaven amb els comunistes en les seues pròpies Facultats. Coneguts pel malnom de «*democrateros*», eren de diverses tendències polítiques, en general més moderades que les del PCE, encara que anys després molts es radicalitzaren i s'integraren en organitzacions a l'esquerra d'aquest partit⁶⁴.

per als comunistes- va tenir la incorporació dels experimentats activistes madrilenys. Açò es un exemple més de que la política repressiva que estava aplicant el franquisme era clarament contraproduent per a controlar la revolta estudiantil.

⁶³ Sobre el sorgiment de la nova esquerra, ROCA (dir.), *op. cit.* i LAIZ, C., *La lucha final. Los partidos de la izquierda radical durante la transición española*, Madrid, Los libros de la catarata, 1995. Sobre el FLP, *Avant-Proyecto de Declaración. FLP, 1967* (AVA). A l'entrevista, Vicent Àlvarez va reconèixer ésser un dels principals impulsors del FLP III a València i va fer referència a un postre FLP IV, epigonisme també assenyalat per GARCÍA ALCALÁ, *op. cit.*, p. 581 i seg. Cf. GARÍ, *op. cit.*; LAIZ, *op. cit.*; i RICO, *op. cit.*. Sobre el PCE (i): Entrevista a Jaume Pérez Montaner (un dels seus dirigents). Sobre el PCE (m-l): Entrevistes a Carlos Monzón, Pedro Zamora, i Emilio de Felipe, tots ells membres del PCE. Francisco Bodí, que va encapçalar l'esció, concertà una entrevista amb aquest investigador, per a refusar després donar cap informació (30-III-99).

⁶⁴ RODRÍGUEZ TEJADA, «De la resistència...». Entrevistes a Vicent Garcés i Carles Dolç (28-IX-95). ambdós antics democrateros. Els altres activistes del període entrevistats foren els que mencionaren espontàniament aquesta expressió.

Les contradiccions d'un Sindicat Democràtic sota una dictadura

Malgrat el privilegiat contacte amb Madrid, l'estructura i dinàmica del *Sindicat Democràtic d'Estudiants de la Universitat de València* (SDEUV) es va inspirar menys al model madrileny del SDEUM -més activista i polititzat- que al model barceloní del SDEUB, origen de la idea i primer lloc on es va posar en pràctica, amb una forta preocupació pel funcionament *de baix a dalt* democràticament escrupulós⁶⁵. Una altra semblança amb el cas català fou la reivindicació de la cultura autòctona -herència ací, com ja hem vist, del pes fundacional del valencianisme-, plasmada tant a la redacció bilingüe com al text dels estatuts del SDEUV. Així en deia l'article 43: «Són idiomes oficials del SDEUV el català i el castellà. Els documents elaborats pel Sindicat deuran [sic] ser redactats, per tant, en ambdós idiomes»⁶⁶. Amb el Sindicat Democràtic, el moviment estudiantil es va estendre, des del focus original a Dret i Filosofia, a totes les Facultats i Escoles -amb més dificultats en aquestes, especialment Comerç i Magisteri⁶⁷ -, contemplant fins i tot la incorporació d'altres centres no universitaris que en volgueren. El seu disseny copiava, en bona mesura, la estructura del SEU, però ja totalment democratitzada i es concretava en òrgans col·legiats de centre i de districte integrats pels Delegats elegits: l'Executiu, la Cambra i els Departaments. Aquests últims, presidits per un Secretari, atenien als principals objectius del Sindicat -la mobilització com la seua única força i la defensa dels inte-

⁶⁵ Entrevistes a Carlos Martínez Llana (20-IX-95) i Emilio de Felipe, ja citada. El primer va portar-hi des de Madrid l'estil més activista llavors desconegut a València, però que després s'hi generalitzaria. El segon havia estudiat un curs a Barcelona i havia estat testig dels procediments del SDEUB. Sobre el SDEUM, MARAVALL, *op. cit.*; CAMARERO GONZÁLEZ, A., «Características generales, objetivos y adversarios del movimiento estudiantil madrileño bajo el franquismo», *Revista Internacional de Sociología*, núm. 40, 1981, pp. 415-466; del mateix autor, «El movimiento estudiantil en Madrid (1966-1976), en *Cuadernos de Ciencia Política y Sociología*, núm. 6, 1981, pp. 25-29; i «La expansión del movimiento estudiantil en Madrid. Formas de movilización y organización. Solidaridad con los estudiantes», *Revista Internacional de Sociología*, núm. 43, 1982, pp. 349-395. Sobre el SDEUB, FORMENTOR, D., «Universidad: crónica de siete años de lucha», *Horizonte Español 1972*, Ruedo Ibérico, París, 1972; COLOMER, *op. cit.*; CREXELL, J., *La capuxinada*, Barcelona, Edicions 62, 1987; FABRE, P., *Le mouvement étudiant a Barcelone (1956-1968)*, Memòria de DEA de Història inèdita, París, Institut d'Estudis Polítics, 1988; FERNÁNDEZ BUEY, F., «La insólita, aunque breve, experiencia de un sindicato democrático bajo el fascismo (1965-1968)», *Materiales*, núm. 2, Barcelona, març-abril 1977; del mateix autor, «Estudiantes y profesores universitarios contra Franco. De los sindicatos democráticos de estudiantes al movimiento de profesores no numerarios (1966-1975)» dins de CARRERAS ARES i RUIZ CARNICER, *op. cit.*, p. 481-494.

⁶⁶ *Avantprojecte d'Estatuts del Sindicat Democràtic d'Estudiants de la Universitat de València* (SDEUV), Departament d'Informació de la Universitat de València, s/d (Arxiu de la Fundació Salvador Seguí, d'ara endavant AFSS).

⁶⁷ Entrevista a Pedro Zamora, ja citada.

resos dels alumnes-, el que potser pugua explicar-ne una major flexibilitat. N'eren fonamentalment cinc: 1) Informació, 2) Activitats Culturals, 3) Afers Socials o Cooperació Escolar, 4) Estudis Universitaris o Activitats Professionals i 5) Esports⁶⁸. La tasca informadora era l'instrument principal per a mantenir la unitat i el suport imprescindibles: boletins, revistes i cartells donaven vida a una subcultura estudiantil creixent, que s'identificava a si mateixa amb símbols intel·lectuals i artístics. La revista pionera *Diàleg* va tornar a aparèixer a Dret, secundada per altres publicacions semblants, com *Realitat* a Ciències, amb portades dissenyades per membres de la pujant vanguardia artística valenciana, com l'Equip Realitat i l'Equip Crònica, que també feren murals i cartells per a diferents homenatges i conferències que continuament s'estaven realitzant amb molt d'èxit. També els grups polítics que actuaven al Sindicat van traure els seus propis òrgans d'expressió, com l'organització universitària del PCE, que va començar a publicar *Lluita* a gener de 1968; o, d'altra banda, la revista *CVC. Comissió Valenciana de Cultura*, propera a les tesis valencianistes⁶⁹.

Malgrat les precaucions sobre el paper d'un projecte sindical que es considerava a si mateix en un procés constituent, en la pràctica quotidiana el funcionament del Sindicat era molt dinàmic i imprevisible. Mai es podien preveure els resultats de les diverses eleccions: encara depenien molt dels candidats concrets i de la defensa que feren de les seues propostes. Al llarg del temps foren habituals caigudes en la participació, així com segregacions de centres respecte del mateix Sindicat, siga perquè foren elegits com a delegats candidats pactistes, siga perquè ho foren activistes radicals. Habitualment l'estratègia per invertir uns resultats adversos consistia en forçar assemblees continues on desbordar al sector guanyador. Açò va anar convertint-se en un costum fins a arribar a substituir progressivament la legitimitat electoral envers el final del període⁷⁰.

⁶⁸ *Avantprojecte d'Estatuts del SDEUV*, ja citat. Els departaments van canviar a Filosofia i Lletres (*Boletín Informativo de la Facultad de Filosofía y Letras de Valencia. Curso 66-67*, núm. 1, 10 de gener de 1967, AFPI, P 7378, caixa 957-4; i *Boletín informativo. Filosofía y Letras. Curso 67-68*, desembre 1967, núm. 1, Arxiu de la Fundació Pablo Iglesias, d'ara endavant AFPI, P 7378, caixa 957-4) i, així mateix, eren diferents a Ciències (Estatutos de la Agrupación Sindical de los estudiantes de la Facultad de Ciencias de Valencia aprobados por mayoría absoluta en el Referendum celebrado durante el curso 66-67, s/d, AVA).

⁶⁹ *Diàleg*, s/d [cap a gener de 1968] (CEHI, D/2) i s/d [cap a març o abril de 1968] (Arxiu personal de Pedro Zamora, d'ara endavant APZ). *Realidad*, gener de 1968 (APZ). Entrevista a Elia Serrano. *Lluita* (portaveu del Comitè de Estudiantes del Partido Comunista de España), núm. 1, València, gener de 1968 (Arxiu del C.C. del PCE, d'ara endavant APCE, Publicaciones Periódicas, 11/4). *CVC. Comissió Valenciana de Cultura*, núm. 3, març 1968; i núm. 4, maig 1968 (AFSS). També FORMENT, A., «Art i antifranquisme al País Valencià. Notes per a una reflexió», *Afers. Fulls de recerca i pensament*, núm. 22, 1995, pp. 585-592.

⁷⁰ Entrevistes a Emilio de Felipe, Pedro Zamora i Àngel Guardia (8-III-95).

El Govern va traicionar novament un projecte de democratització que havia pactat amb els delegats de les APEs. La reforma va suposar poc més que un canvi a la denominació -ara «Asociaciones de Estudiantes» (AEs)- i, malgrat als desesperats esforços del Ministeri d'Educació i de la Secretaria Tècnica del *Movimiento* -ja limitats a districtes menors- van obtenir uns resultats pitjors encara⁷¹. Perquè la conseqüència principal fou que un nombre important dels participants a les APEs -que havien cregut més o menys en la sinceritat de la proposta- estigueren llavors disposats a un acord amb els representants del moviment estudiantil al llarg del curs 1966-67. L'encontre es va celebrar a València -probablement perquè era el tercer districte en força i, tanmateix, havia estat menys castigat per la repressió- a finals de gener de 1967, amb el nom de *I Reunión Coordinatòria i Preparatòria del Congrés Nacional d'Estudiants* (RCP). Quasi totes les universitats estigueren representades en l'aplec estudiantil més ampli des de la Guerra Civil, si bé els delegats donostiarres foren detinguts abans d'arribar i Sevilla i La Laguna únicament s'hi adheriren. Les autoritats acadèmiques valencianes s'esforçaren per boicotejar la reunió, prohibint l'ús de les instal·lacions universitàries, així com distribuint fulls volants i publicant anuncis en premsa on s'informava de la il·legalitat de l'acte. La «*Brigada Político Social*» va intimidar tot el possible els delegats i finalment va practicar nombroses identificacions i detencions. Per primera vegada a València la policia penetrà al recinte universitari, vulnerant el fur de la institució⁷².

Aquests fets tingueren diverses conseqüències. D'una banda, va suscitar un ampli moviment de solidaritat amb els detinguts, amb una campanya de recollida de firmes per al Ministre d'Informació, Manuel Fraga⁷³. Així

⁷¹ *Notas sobre el estado actual de la cuestión universitaria*, IX-66 (AGA, Presidencia, Secretaría Técnica del Movimiento, caixa 476). *Informe sobre las próximas elecciones de las asociaciones profesionales de estudiantes*, 28-X-66 (AGA, Presidencia, Secretaría Técnica del Movimiento, caixa 476). *Boletín informativo de Distrito. Universidad de Valencia*, núm. 1, s/d [curso 1966-67], AFPI, P 7377, caixa 957-2. JUAN FARGA, M., *Universidad y democracia en España. 30 años de luchas estudiantiles*, México D.F., Era, 1969, p. 95 i seq.

⁷² *Hoja Informativa. Facultad de Ciencias. Reunión Nacional de Valencia. La Comisión Permanente a los estudiantes de Madrid*, Departamento de Información [SDEUM], 11 de febrer de 1967 (APCE, caixa 124, carpeta 79). *Reunión Nacional Preparatoria* [informe i ponències], s/d (APCE, caixa 124, carpeta 79). *Informe y comunicado de la comisión permanente de la Cámara Sindical de la Universidad de Valencia*, 4-X-68 (APZ). Entrevistes a Emilio de Felipe, Pedro Zamora i Luis Navarro (24-III-95), tots tres membres del PCE. *Las Provincias*, 1 i 2 de febrer de 1967. *Boletín Informativa de la Dirección General de Seguridad. Brigada Político Social*, 21-I-67, 3-II-67 i 14-II-67, citat per SANZ, B., «El fin del franquismo en la universidad. El primer congreso del Sindicato Democrático de Estudiantes Universitarios de España (1ª RCP). Valencia, 30 de enero/2 de febrero de 1967» dins de DDAA, *II Encuentro de investigadores del franquismo*, Alacant, Institut de Cultura Juan Gil Albert-FEIS, 1995, tom II, pp. 97-114.

⁷³ *Los recientes acontecimientos...*, carta al Excmo. Sr. Ministro de Información y Turismo, Valencia, 6-II-67 (AGA, Cultura, Gabinete de Enlace, caixa 663, carpeta 4).

mateix, contribuï a radicalitzar les conclusions de l'encontre que, amés de refusar les AEs i donar continuació a les RCPs, comparà el Sindicat Democràtic amb les Comissions Obreres, proclamant la inutilitat de qualsevol solució exclusivament universitària «*en un contexto político de no libertades*»⁷⁴. Açò suposava anar més enllà de la lluita per la democratització sindical a la universitat, per a denunciar explícitament del Règim *com a Dictadura*. Amb aqueixa declaració el moviment es posava expresament fora de la llei i es trencava el consens dins de la comunitat estudiantil al voltant d'un programa de mínims. Si tan sols s'hagués tractat d'una mera declaració, les conseqüències hagueren estat diferents, però les accions del moviment es radicalitzaren a les grans universitats, a mesura que s'incrementava la repressió. Molts estudiants de finals dels anys seixanta que havien estat proclives a l'autoorganització no estaven disposats, tanmateix, a seguir els activistes en aquella espiral polititzadora i molts s'inhibiren de les activitats del SDEUV. D'aquesta manera, les condicions que havien fet possible el Sindicat Democràtic s'esvaïen a poc a poc⁷⁵.

Després de la RCP els esdeveniments a València adoptaren aquest doble vessant: s'incrementaren els enfrontaments amb les forces d'ordre públic, al mateix temps que es produïen canvis al funcionament sindical a la Universitat. La força mobilitzadora del Sindicat Democràtic continuava essent la solidaritat davant de la repressió arbitrària que cada vegada més era l'únic argument del Règim envers el «*problema universitario*»⁷⁶. A penes un mes després de l'aplec, el nerviosisme policial i l'osadia dels estudiants de Medicina que celebraven amb masclets la «Festa de la Orla» a la porta de la seua Facultat van ocasionar una càrrega dels primers fins l'interior de l'Hospital Clínic. La violència de la situació va costar al Degà, que volgué interposar-s'hi, un infart. Açò, agreujat amb el silenci o la manipulació de la premsa al dia següent generà molta indignació i una protesta formal davant el Governador Civil pel Vicedegà i el legítimat, Delegat de Medicina del SDEUV. Una assemblea de districte va convocar una gran manifestació de protesta, violentament reprimida amb detencions, fins i tot dins la Facultat. Els estudiants es tancaren una vegada més al Paraním⁷⁷.

El moviment obrer també s'activava a València amb la convocatòria de la primera manifestació del Primer de Maig després de la Guerra Civil. En ella

⁷⁴ *Reunión Nacional Preparatoria, ja citada.*

⁷⁵ Els activistes es queixaren al curs següent de «*la escasa conciencia política y sindical existente en muchos miembros del Sindicato*», «Comunicado[s] de la Delegación de Facultad», *Boletín Informativo*, núm. 3 i 4, febrer de 1968, Departamento de Información del Sindicato Democrático de Filosofía y Letras (AFPI, P 7378, caixa 957, carpeta 4).

⁷⁶ Entrevistes a Carmen Pertejo i a Pedro Zamora, ja citades.

⁷⁷ *Hoja informativa* nº 5 i *Hoja informativa* nº 6, Departamento de Información del Distrito (AFPI, P 7384, caixa 957-7). *Esquerra* (PSV), abril 1967 (CEHI, E/13).

participaren molts activistes estudiantils, encara que en total no sortiren al carrer més de cent persones. La resposta policial fou novament la violència -amb la introducció novedosa del material antidisturbis que es faria habitual des de l'Estat d'Excepció de 1969-, però en aquesta ocasió no era aquella a la qual els universitaris valencians estaven acostumats. Ara es tractava de la violència sense quarter que el franquisme destinava als obrers i que, per primera vegada, els jòvens estudiants van rebre amb ells⁷⁸.

A la Universitat -on s'havia produït un canvi continuista de Rector amb la substitució de Corts Grau per Juan José Barcia Goyanes en abril de 1967- les eleccions de delegats del curs 1967-68 oferiren un retrocés de les posicions del PCE davant candidats *democrateros* a la Facultat de Ciències, que havia arribat a ésser el nou focus més pujant del SDEUV; però també a Agrònoms i a la naixent Econòmiques, centres aquests on es produïren intents de separació per iniciativa de grups propers al Régim⁷⁹. No obstant això, en gener es culminà la estructuració institucional del SDEUV amb la reunió formal de la Cambra Sindical de la Universitat de València -fins aqueix moment una mera Junta de Districte provisional- amb setanta representants de Ciències, Dret, Filosofia, Medicina, Agrònoms, Arquitectura i Comerç. El primer acord fou la convocatòria d'una vaga general i una assemblea de districte en solidaritat amb Madrid, amb notable èxit⁸⁰.

La conflictivitat estudiantil creixent va portar al Govern a la creació d'una Policia Universitària amb capacitat legal de intervenir dins dels espais protegits pel fur -mesura que va tenir un important efecte psicològic⁸¹ -, així com a efectuar un seguiment de les causes tramitades a estudiants al TOP⁸². El final del curs 1967-68 estigué marcat pel tancament oficial de diverses Facultats i, fins i tot, Universitats senceres, com la de Santiago en el mes de març; acció que va motivar una marxa-assentada i un nou tancament estu-

⁷⁸ *Esquerra*, maig 1967 (CEHI, E/13). *Las Provincias* (2-V-67) insisteix en l'escàs suport popular i exagera els enfrontaments per desmentir el caràcter pacífic de l'acte. Entrevista a Carlos Monzón.

⁷⁹ Entrevista a Emilio de Felipe i Carlos Monzón, ja citades. *Esquerra*, febrer 1968 (CEHI, E/13). Els estudis de Ciències Polítiques i Econòmiques havien estat introduïts-hi aquest mateix curs, encara com a secció de la Facultat de Econòmiques de la Universitat de Màlaga. *Memoria del curs 1966-67*.

⁸⁰ *Hoja Informativa* n° 3. Departamento de Información de Filosofía y Letras. *Constitución y resoluciones de la Cámara Sindical de la Universidad de Valencia, s/d* (AFPI, P 7384, caixa 957, carpeta 7). *Boletín Informativo de los Estudiantes de España*, Departamento de Información de los Estudiantes de España, Valencia, febrer 1968 (AFSS).

⁸¹ *Boletín Informativo*, núm. 3, febrer 1968, Dpto. de Información del S.D. de F. y Letras de la U. de V., ja citat. També FORMENTOR, op. cit., p. 197.

⁸² Carta del Fiscal del Tribunal Supremo, Fernando Herrero Tejedor, al Ministro Secretario General del Movimiento, José Solís Ruiz, amb un informe sobre la *Actuación de la Administración de Justicia en relación con los disturbios universitarios*. Madrid, 1 de març de 1968 (AGA, Presidencia, Secretaría Técnica, caixa 476).

diantil a València⁸³. De fet, uns dies abans un grup d'estudiants havia entregat un escrit de protesta al Govern Civil de la ciutat. Tres d'ells -dirigents del SDEUV i del PCE- foren processats com a exemple per manifestació il·legal. Amb la pretensió de desbordar el TOP, cent trenta companys firmaren un full d'autoinculpació. Les autoritats els citaren individualment a Madrid en el mes de setembre, abans que haguessen començat les classes. La majoria es retractaren -incloent destacats dirigents del Sindicat-, encara que uns trenta es reafirmaren. Aquesta desunió va provocar resentiment i desconfiança entre els activistes⁸⁴.

El curs 1968-69 fou l'últim del Sindicat Democràtic com a organització. La interacció negativa entre l'allunyament dels estudiants moderats i la cada vegada major confiança dels activistes per en aparença tàctiques més resolutives -reforçades per l'exemple recent del maig del 68 francès i d'altres països- el va buidar de contigut. Finalment, l'Estat de Excepció de gener de 1969 va liquidar definitivament qualsevol possibilitat de revitalització del SDEUV. L'inici del curs a València fou molt tens, amb una interrupció espectacular de la cerimònia d'apertura del nou curs al Paraninfo, a la que assistien les *forces vives* de la ciutat, un delegat del Ministeri i que es preveia retransmetre per televisió. Les autoritats estaven al corrent de l'acció, de manera que el lloc estava pres per policies de paísà -molts d'ells, tota una innovació, eren dones- i fins i tot s'hi havia previst la intervenció violenta d'un grup d'estudiants àrabs, als que s'havia promès l'aprovat a canvi de que simulassen un conflicte entre bàndols. Els activistes irrompiren en l'acte, dirigits per la jove Carmen Pertejo, que va proferir crits de «¡Abajo la dictadura franquista!»⁸⁵. Aquesta acció havia estat decidida per una *Comissió Permanent*, que no representava el Sindicat, sinó els partits polítics i alguna personalitat aïllada; i va donar el to amb el que es desenvoluparen els aconeteiximents durant el primer trimestre del curs. Açò va beneficiar els grups a l'esquerra del PCE, més còmodes en la *acció directa*. Els mateixos *democrateros* iniciaren un procés de radicalització que molt prompte els portaria a incorporar-se a la nova esquerra que va aparèixer adés. La violència es va fer més habitual, no sols als enfrontaments amb una policia cada vegada més agressiva, sinó també entre els grups activistes, fins al punt que un militant del PSV va ésser agredit per membres del PCE (i) per desviar fons internacionals per al Sindicat en benefici del seu propi partit⁸⁶.

⁸³ *Lluita* (PCE), núm. 3, març-abril de 1968 (APCE, Publicaciones Periódicas, 11/4). FOR-MENTOR, *op. cit.*, p. 200.

⁸⁴ Entrevista a Carmen Pertejo, ja citada. *Realidad*. Agrupación Sindical de la Facultad de Ciencias. Universidad de Valencia, gener 1968, Departamento de Información (APZ).

⁸⁵ Entrevista a Carmen Pertejo, ja citada. Memoria del curs 1968-69, 7 i 33. *Las Provincias*. 17 i 18 de octubre de 1968.

⁸⁶ Entrevista a Elia Serrano, Vicent Garcés, Carlos Martínez Llana i Luis de Felipe (23-III-95).

El Règim tornà a intentar atraure's els estudiants moderats amb una reforma de les AEs en setembre de 1968⁸⁷, però al mateix temps proporcionà nous motius d'indignació, com la retirada espanyola del CERN -molt sentida a Ciències- i l'actitud poc contemporitzadora del nou Ministre, Villar Palasí, que durant la seua visita a València va generar una vaga a Arquitectura⁸⁸. En tot cas la Dictadura ja havia el·laborat una estratègia més ambiciosa i l'explosió de protesta pel suposat «suicidi» de l'estudiant Enrique Ruano fou utilitzada com a excusa per declarar l'Estat d'Excepció el 24 de gener de 1969⁸⁹.

4. L'ANTIFRANQUISME ASSOLEIX LA MAJORIA: LA CONTRACULTURA D'ESQUERRES I LA SEUA DISOLUCIÓ. (1969-1975)

Els efectes de l'Estat d'Excepció de 1969 i la reconstrucció del moviment

Els estudiants detinguts en tot el territori de l'Estat representaren un poc més del quaranta per cent del total, 310 de 729 a mitjan de març de 1969. Sembla que la major part de les accions policials es concentraren a Madrid i Barcelona, el doble focus del moviment. No obstant això, a València l'efecte psicològic de l'Estat d'Excepció sobre el moviment estudiantil, al coincidir amb la crisi del SDEUV, fou molt important⁹⁰. Semblava que el Règim havia tingut èxit en el seu propòsit de desfer l'agitació universitària, perquè el retraïment dels activistes es va perllongar, no sols durant els mesos que restaven fins al final del curs, sinó també durant part del curs següent, el 1969-70. En cert sentit els activistes hagueren de retornar a les velles estratègies de resistència, reduint les seues accions a iniciatives d'*avantguarda* i desenvolupant així les tendències "dinàmiques" de l'última fase del Sindicat. Quan la lluita es va reprendre, es traslladà als carrers de la ciutat, als que es practicaven «comandos»: manifestacions *llàmpec*, obra

⁸⁷ Decreto 2248/68 dc 20 de setembre. *Acta de la Asamblea Consultiva Estudiantil* del 14 de setembre de 1968, celebrada al Aula 1 de Dret (Arxiu de la Universitat de València, d'ara endavant AUV, Alumnos, Asuntos Generales, caixa 322). FORMENTOR, op. cit., p. 202.

⁸⁸ Entrevista a Pedro Carrascosa (27-III-95), llavors estudiant de Ciències. *Memoria del curs 1968-69*, 34. *Lluita*, núm. 5, 14-I-1970 (Arxiu d'Àngel Guardia i Pilar Calvo, d'ara endavant AGC). Entrevista a Carles Dolç, llavors estudiant d'Arquitectura.

⁸⁹ *Informe: El Estado de Excepción ante la subversión estudiantil*, Madrid, 12 de febrer de 1969 (AGA, Cultura, Gabinet de Enlace, caixa 671). *El problema universitario en España a partir del estado de excepción*, s/d (AGA, Cultura, Gabinet de Enlace, caixa 671).

⁹⁰ *Comentarios sobre el Estado de Excepción y problemas universitarios (Valencia)*, Madrid, 4 de febrer de 1969 (AGA, Cultura, Gabinet de Enlace, caixa 671). Detenidos y domiciliados por todo el territorio nacional. Muy reservado, Madrid, dies 13, 18, 22 i 26 de febrer; i 12 i 20 de març (AGA, Cultura, Gabinet de Enlace, caixa 671).

d'activistes d'un partit o més, que feien pamfletades, pintades, interrupcions del tràfic, apedregades de sucursals bancàries i comerços, etc⁹¹.

Aquells esdeveniments foren interpretats de manera diferent pels activistes, donant lloc bàsicament a dues lectures. La primera -sostinguda, amb diversos matissos, pels situats a l'esquerra del PCE- era de tipus *revisionista*, doncs refusava l'experiència del Sindicat Democràtic per ingènua -s'hauria subestimat la força de la Dictadura- i contraproductiu: hauria ocultat davall un llenguatge democràtic la contradicció principal origen del conflicte, entre treball i capital. La segona lectura, defensada pel PCE, era *continuista* respecte l'etapa anterior: la repressió no hauria estat possible per un error d'estratègia, sinó per un de tàctica. El burocratisme d'uns i l'avanguardisme d'uns altres haurien allunyat als dirigents de «*las masas*», fent desaparèixer així la protecció que el suport d'aquestes els proporcionaven. Era aquesta feblesa conjuntural i no la cada volta més decadent Dictadura la causa de la situació.

Ambdós sectors consideraven que calia reconstruir el moviment mitjançant una reactivació de la dinàmica assembleària, que tan bons resultats havia procurat els anys anteriors. Ara bé, la *nova esquerra* volia les assemblees com alternativa a les eleccions de delegats, perquè pretenia aprofitar-les per incrementar la tensió reivindicativa per si mateixa; i perquè haurien de servir per mantenir en la clandestinitat a la *avantguarda conscient*, que havia de reservar-se per accions de *comando*. Pel contrari, el PCE sols per necessitat s'havia resignat a abandonar el projecte d'un Sindicat Democràtic⁹²; i, de fet, llevat de les sigles, va mantenir el treball dels delegats que, amb el suport de les assemblees, haurien de dirigir la lluita des de les estructures legals amb l'objectiu d'utilitzar els problemes quotidians per polititzar cada vegada a un major nombre de estudiants. Això no era un obstacle, però, per a emplear ells també les tàctiques de *comando*⁹³. Tot això va generar una divisió del treball polític que respectava el protagonisme del PCE, eix al voltant del qual va continuar funcionant la lluita en la Universitat. La creixent constel·lació d'organitzacions a la seua esquerra a

⁹¹ La policia registra diverses accions en octubre de 1969, *Sumario nº 593/71* del TOP, consultat en dues còpies, cedides per Àngel Guardia i Pilar Calvo (AGC) i per Juan José López Hernando (Arxiu personal de Juan José López Hernando, d'ara endavant ALH).

⁹² Encara a l'estiu de 1968 apostava el PCE per impulsar simultàniament el Sindicat Democràtic i les Comissions Obreres com a avantguarda de la lluita contra el franquisme i pel socialisme. *Documento elaborado por un conjunto de responsables de las Organizaciones Estudiantiles Comunistas con la dirección del Partido*, estiu de 1968 (APCE, caixa 124, carpeta 1). Encara en la primera meitat de 1970 es manté l'activitat d'una «Delegación Exterior del Sindicato Democrático de los Estudiantes de España», que vol coordinar la resistència contra l'Estat d'Excepció: *Movimiento Estudiantil Español. Boletín Informativo. Delegación Exterior SDEE*, núm. 2, s/d [posterior al 15 de març] (AFPI, P 3946, caixa 231, carpeta 18).

⁹³ RODRÍGUEZ TEJADA, «De la resistència...».

penes arribava a igualar en nombre els seus militants i, en tot cas, el disputava a les assemblees un control que «*el Partido*» de fet tenia, segons el model que ja s'havia vist anys abans. Les noves forces polítiques es formaren segons el procés que havien seguit les precedents: a partir de grups d'intelectuals constituïts per vincles d'amistat; i, igual que el PSV o la organització universitària del PCE, foren *partits universitaris* que vivien dins el moviment, per més que volguessen ser una altra cosa. A més del PCE (m-l) i el PCE (i) -que continuaren tenint una presència poc més que testimonial-, el primer nou grupuscle que va aparéixer a València fou un autodenominat «*Movimiento 25 de Enero*» de curta vida. També arribà llavors «*Acción Comunista*» (AC), grup de reflexió teòrica vinculat a Fernando Claudín i a Jorge Semprún i que ja existia a Madrid des de 1965⁹⁴.

La reconstrucció del moviment fou deguda, doncs, als militants del PCE que tornaren a començar des del principi el treball de movilització dels estudiants pels greuges concrets de cada centre. No obstant això, molts d'aquestes reivindicacions tenien molt a veure amb les noves condicions que plantejava la «*Ley General de Educación*» (LGE), que seria promulgada al mes d'agost de 1970. Segons el mateix PCE, les Facultats de Medicina i Ciències i les escoles de Comerç i Industrials foren les més actives durant el curs 1969-70. Ja cap a desembre de 1969 començaren les primers intents de manifestació i en gener es tornà a realitzar una assemblea de districte, amb la manifestació corresponent. Durant els mesos següents es manteniren els *comandos* en diverses zones de la ciutat. La manifestació del Primer de Maig tornà a ésser molt conflictiva, amb resistència a la policia i -segons les Comissions Obreres- algunes mostres de suport per part de la població. Aquest mateix mes hi hagué al menys dos manifestacions fins a les portes del consolat nordamericà al carrer de la Pau en protesta per la guerra de Vietnam, amb repartiments de propaganda i llançament de pedres, cada volta amb menys respecte a les forces de l'ordre⁹⁵.

El curs 1970-71 va contemplar la marxa de tres professors que s'havien destacat pel seu suport al moviment estudiantil: Miquel Tarradell, Emili Giralt i Carlos París. Aquesta circumstància fou compensada per l'accés al professorat de dos antics activistes de principis dels seixanta: Màrius Garcia Bonafé i José Galán. D'ara endavant aquest fou un nou factor a tenir en compte al analitzar les condicions polítiques a la Universitat, sobre tot quan pocs anys després es desenvolupàs el moviment de «Professors No Numeraris» (PNNs). Pel que fa als partits polítics aparegueren tres nous

⁹⁴ Entrevista a Ramón Pérez Alcino (25-X-95), antic militant de la Liga Comunista Revolucionaria (LCR). Entrevista a Carmen Pertejo, ja citada. Aquesta dona va passar del PCE a AC.

⁹⁵ *Lluita*, núm. 5, 14 de gener de 1970; i núm. 6, febrer-març de 1970. *Liberad. Boletín de las CCOO*, juliol de 1970 (AGC). *Sumario 593/71* del TOP.

grups «revolucionarios». *Tribuna Obrera*, revista que ja existia el curs anterior, va donar lloc «Unificación Comunista» (UC), que inicià una evolució fins el maoisme, no sense rivalitat amb el PCE (i). En setembre de 1972 es fusionaria amb el *Movimiento Comunista de España* (MCE). El seu portaveu era *La causa del pueblo*⁹⁶. El segon grup va iniciar la seua trajectòria al voltant del segon trimestre de 1969 amb el nom «Comunismo», canviat en març de 1971 per «Liga Comunista Revolucionaria» (LCR), de tendència trotskista. Encara que la idea havia surgit a Barcelona com una escisió del FOC, a València la major part dels seus militants eren alienes als felipes. Els seus òrgans d'expressió cren *Rojo* i *Proletario*⁹⁷. Per últim, cap a finals de 1970 començà el procés de constitució de «Germania Socialista» (GS), formació política que pretenia reintentar la síntesi entre socialisme i nacionalisme que havia suposat originalment el PSV, encara que, en aquesta ocasió, es volia donar-li una major apertura cap als *Països Catalans*. El seu portaveu era *Bloc Roig*⁹⁸. És important assenyalar que diversos d'aquests partits tenien com a referents antics activistes estudiantils, com els ex democrateros Just Ramírez i Carles Dolç a UC-MC i l'anteriorment membre del PSV, Josep Vicent Marqués, a GS⁹⁹.

Quant a la dinàmica del moviment, el primer trimestre del curs es va veure marcat per la campanya de solidaritat contra el procés de Burgos a activistes d'ETA. L'expectació nacional i internacional per les peticions de pena de mort va generar una important reactivació de les movilitzacions a les universitats. A València, després de diverses assemblees de centre, el dia 3 de desembre es va fer una concentració en la «Plaza del Caudillo», per participar després en un enviament massiu de telegrams de protesta que havien organitzat les Comissions Obreres¹⁰⁰. No obstant això, l'activitat reivindicativa no fou molt major que la del curs anterior, llevat de Filosofia i

⁹⁶ Entrevista a Carles Dolç, antic democratero i després membre de UC-MCE. PÉREZ MORAGÓN, «Promesa clandestina», pp. 64-66; LAIZ, *op. cit.*, p. 132.

⁹⁷ Entrevista a Ramón Pérez Alcino, ja citada. PÉREZ MORAGÓN, «Promesa clandestina...», p. 70; LAIZ, *op. cit.*, pp. 68 i 143.

⁹⁸ MARQUÉS, *Tots els colors...*, p. 60 i seg.; PÉREZ MORAGÓN, «Promesa clandestina...», p. 68; ROCA (dir.), *op. cit.*, p. 57.

⁹⁹ Aquest procés es repetiria anys després, quan molts dels antics activistes estudiantils s'incorporaren a altres moviments socials: al moviment obrer, però també als anomenats nous moviments socials: feministes, ecologistes, pacifistes, d'innovació pedagògica i altres. A València és destacable el cas de José Beunza, un dels pioners del moviment pacifista i per la objecció de consciència a Espanya. Vegu el testimoni de Beunza a SANZ, B. i RODRÍGUEZ BELLO, R. I. (cd.), *Memoria del antifranquismo. La Universidad de Valencia bajo el franquismo. 1939-1975*, València, Universitat de València, 1999, pp. 92-119.

¹⁰⁰ Entrevista a José Luis Monzón (20-III-95). *Declaración de la OU del PCE, s/d* (AGC). *Monstruo juicio contra patriotas vascos*, Comitè de Estudiantes del PCE en la Universidad de València, 1979 (AGC). *Sumario 593/71*, ja citat. També SANZ, J., *El movimiento obrero en el País Valenciano (1939-1976)*, València, Fernando Torres, 1976, pp. 93-94.

Econòmiques. La primera fou tancada pel Degà després de una vaga en solidaritat amb els professors de ensenyament mitjà i diverses accions contra la implantació de la Selectivitat. La segona -que havia tingut un primer emplaçament en un vell edifici del casc antic de la ciutat conegut com «*el Convento*» i que ara havia estat traslladada a la Universitat vella, històric origen del moviment- va començar a mostrar la important presència de militants del PCE amb unes mobilitzacions contra els estatus de la Universitat que la pròpia organització universitària del partit considerà «*a un nivel distinto*» del que s'estava fent en altres centres.

La caiguda de l'organització universitària del PCE i l'apogeu del moviment

Les agitacions pel Juí de Burgos portaren a la Dictadura a la promulgació d'un nou Estat d'Excepció a principis de desembre de 1970, primer limitat a Guipúscoa, però adés extés a la resta d'Espanya durant sis mesos -encara que, en aquest cas, sols en els aspectes relatius a la perllongació del plaç de *habeas corpus*-. Tot i que va afectar també al moviment estudiantil, aquest semblava no haver-se recuperat encara del colp anterior, de manera que, es tractà d'una mesura dirigida contra ETA, les Comissions Obreres i el PCE com a partit¹⁰¹. A València ja abans de l'Estat d'Excepció les organitzacions locals de les Comissions Obreres i del PCE havien estat colpejades amb molta duresa, amb la detenció de la direcció del sindicat en novembre de 1968, que en la seua majoria pertenyia també al PCE. Durant l'Estat d'Excepció de 1969 van caure a mans de la policia la secció juvenívola de les CCOO. I en octubre de 1970 va ésser desarticulada la Coordinadora del Metall¹⁰². El PCE es va recuperar rapidament, però el seu debilitament temporal en el moviment obrer va donar un major pes relatiu a la seua organització universitària¹⁰³ que, precisament, seria la següent a caure-hi.

¹⁰¹ Decreto Ley de 4 i 14 de diciembre de 1970. *Estados de Excepción declarados en España*. Madrid, 15 de febrer de 1969 (AGA, Cultura, Gabinete de Enlace, caixa 671). *Estadística detenidos en cada provincia, con indicación de los motivos, desde el 15 de diciembre de 1970 hasta la fecha*. Madrid, 6 de abril de 1970 (AGA, Cultura, Gabinete de Enlace, caixa 671). *Consecuencias políticas de la suspensión del Artículo 10 del Fuero de los Españoles*, Madrid, 12 de abril de 1971 (AGA, Cultura, Gabinete de Enlace, caixa 671). Aquest últim document porta extranyament una data anterior a la promulgació del mateix Estat d'Excepció que analitza, el que podria recoltzar la hipòtesi de la planificació.

¹⁰² SOLER, J.L. i SAZ, I., «De Lo Rat Penat al Congreso de Castellón. Las Comisiones Obreras en el País Valenciano (1966-1978)» en RUIZ, D. (ed.), *Historia de Comisiones Obreras (1958-1988)*. Madrid, Siglo XXI, 1993, p. 303.

¹⁰³ A banda del «Responsable del Comité de Estudiantes» -llavors Luis Navarro- dos altres estudiants foren cooptats al Comité Provincial: Emilio de Felipe i Pedro Zamora. Entrevistes a Emilio de Felipe, Pedro Zamora (22-IX-95) i Luis Navarro (13-IX-95). SANZ, J., op. cit., p. 91.

Els militants del PCE -com ja hem assenyalat- portaven el principal pes del funcionament quotidià del moviment estudiantil, ja sense la estructura intermitjana que havia suposat durant el període anterior el SDEUV. Amb molt més recolzament a les Facultats que a les Escoles Tècniques¹⁰⁴ -integrades en març de 1971 en la nova Universitat Politècnica-, continuaven fent-se elegir com a delegats de curs i de centre, compatibilitzant amb major risc que abans el seu paper com representants que defensaven els interessos estudiantils, amb la seua tasca com a activistes d'un partit polític il·legal i clandestí, que comptava amb el seu propi aparat de propaganda en pisos camuflats. La tradicional organització interna mitjançant «cèl·lules»¹⁰⁵ -dirigida per un «Comité de Estudiantes»- havia de garantir que una detenció aïllada no representara una caguda en cadena; un model adoptat també per les forces a la seua esquerra¹⁰⁶, però que en la pràctica tenia nombroses fallades, perquè -com ja hem dit- se superposaven les relacions polítiques i personals. Per a la captació de nous militants existien els «círculos», grups portats cadascun per un «veterà», amb l'objectiu de contribuir al adoctrinament i la filtració dels simpatitzants que volguessen ingressar en l'organització. En principi, l'origen familiar -polític i de classe- feia variar els terminis de la formació, tot i que el progressiu augment de la competència amb els nous partits que apareixien els reduí cada volta més¹⁰⁷.

El 23 d'abril de 1971 la «Brigada Político Social» de València va detenir bona part de la direcció del PCE a la Universitat -amb una àmplia difusió propagandística¹⁰⁸ -, sense que estiga gaire clara la causa de unes detencions, aparentment motivades per una acció preventiva pel Primer de Maig, però massa encertades com per descartar que la policia tingués informació confidencial¹⁰⁹. No obstant això, es salvà l'aparat de propanda i, per casualitat, el «responsable» del Comité d'Estudiants, que pogué així recomposar l'organització abans d'entregar-s'hi quan els seus companys passaren a disposició judicial. Els detinguts foren sotmesos a tortures i retinguts durant dèu dies a la Direcció General de Seguritat; tot i que l'origen social de la majoria fou una protecció relativa, si es compara amb el tracte que sofrien habitualment els militants obrers. Les peticions fiscals foren també desproporcionades: cent dèu anys per «Asociación ilícita» i «Propaganda ilegal» a repartir

¹⁰⁴ Entrevista a Luis Navarro (16-III-95).

¹⁰⁵ Vegeu la nota 6.

¹⁰⁶ Dos testimonis confirmen això per a la segona força universitària, la LCR: Entrevistes a Ramón Pérez Alcino, ja citada; i a Andrés Martínez Montagud (13-IX-95).

¹⁰⁷ Entrevista a Àngel Guardia, ja citada.

¹⁰⁸ ABC, *Las Provincias, Levante, Pueblo, Informaciones, Jornada* (12 de maig de 1971).

¹⁰⁹ Cal tenir en compte que un fet d'aquest tipus no era estrany llavors: una organització no identificada va difondre-hi un dossier, *La Policía Política y sus métodos, s/d* (AGC), on s'advertia de les noves estratègies d'infiltració i captació de confidants de la policia franquista.

entre setze persones (quinze hòmens i una dona). Finalment només les evidències de tortures pogueren aconseguir el retard del juí davant el TOP i l'absolució dels jòvens¹¹⁰.

Aquests successos poden considerar-se el colp més fort que va rebre el moviment estudiantil antifranquista a València. Dins el moviment van tenir un efecte contradictori: d'una banda augmentaren el prestigi del PCE, generant una àmplia onada de solidaritat -per primera vegada les protestes continuaren més enllà del Primer de Maig¹¹¹ -; d'altra banda, afebliren conjunturalment al grup hegemònic, oferint major espai de creiximent a les altres forces, especialment la LCR, almenys durant aqueix curs i part del següent¹¹². Així mateix, aparegueren noves organitzacions que es consolidarien en el curs 1971-72, sens dubte el de major auge del moviment estudiantil valencià des de la seua aparició: La més important -sempre tenint en compte el seu caràcter de grupuscles- d'aquestes fou la *Unión de Marxistas Leninistas* (UML), escissió estatal d'altre petit grup anomenat *Octubre* i que a València té relació amb un *Comité de Estudiantes Socialistas* (CES) no massa anterior. El portaveu de l'UML era *Arma* i el del CES, *Comunicado*¹¹³. També es donaren a conèixer les *Plataformas Anticapitalistas*, impulsades per persones procedents del últim FLP local¹¹⁴. El PCE (i) -ja practicament desaparegut com a conseqüència de la trajectòria personal dels seus fundadors- donà origen a una fugaç i microscòpica escissió anomenada *Partido Comunista Proletario* (PCP), partidaris de posar en pràctica una acció directa, fins i tot violenta. Una revista potser relacionada amb el PCP o un grup semblant fou *Barricada*, que atacava als principals partits universitaris¹¹⁵. En gener de 1971 el PCE (m-l) va començar a impulsar el seu *Comité Coordinador pro-*

¹¹⁰ Entrevistes a José Luis Monzón (28-XI-94 i 20-III-95), Juan José López Hernando (23-I-95 i 25-I-95), Ángel Guardia (8-III-95), Manuel Tello (21-III-95), Luis de Felipe (23-III-95), Pedro Carrascosa (27-III-95) i Vicente Vergara (11-IV-95), tots ells membres del PCE detinguts llavors. *Lluita*, núm. 13, maig de 1971 (APCE). Full volant *A todo el pueblo valenciano, s/d*, «Estudiantes per la Amnistía» (AGC). *Las Provincias*, 14-V-75. Triunfo, núm. 658, 10-V-75. RODRÍGUEZ TEJADA, S., *La oposición estudiantil al franquismo como movimiento social: La caída de la Organización Universitaria del PCE en 1971*, treball inèdit, 1995; i «La caída de la organización universitaria del PCE en Valencia en manos de la policía franquista (1971). Un ejemplo de la represión contra el movimiento estudiantil» dins de DDAA, *II Encuentro...*, tom II, pp. 89-95.

¹¹¹ *Lluita*, s/n, 24 de octubre de 1971 (APZ). També apareix acò a FORMENTOR, *op. cit.*, p.220.

¹¹² Entrevista a Ramón Pérez Alcino, ja citada.

¹¹³ *Arma*, núm. 3 (abril 1972), núm. 4 (octubre 1972), núm. 5 (gener 1973), Especial núm. 2 (maig 1973). ROCA (dir.), *op. cit.*, p. 55; PÉREZ MORAGÓN, «Prensa clandestina...», p. 79.

¹¹⁴ Entrevista a Vicent Álvarez, ja citada. PÉREZ MORAGÓN, «Prensa clandestina...», p. 79.

¹¹⁵ Entrevista a Ramón Pérez Alcino, ja citada. PÉREZ MORAGÓN, «Prensa clandestina...», p. 76.

FRAP, creant una constel·lació de organitzacions fictícies al seu voltant, formades pels seus propis militants. Probablement dins aquest Comitè i equivalent a una «FUDE» apòcrifa existent a Madrid controlada també pel PCE (m-l), es donà a conèixer una «Unión Democrática de Estudiantes» (UDE) a la primavera de 1971 mitjantçant el seu portaveu *Universidad Popular*¹¹⁶. Encara que anys després ens puga resultar difícil orientar-nos entre tantes sigles i capçaleres amb reminiscències revolucionàries semblants, els estudiants d'aquell moment aprenien al poc d'arribar a la universitat a distingir amb una certa desimboltura uns d'altres, per una sèrie de consignes i etiquetes discursives que actuaven com a marcadors clarament identificables, imprescindibles en un univers restringit, però complex.

Aquest creixement de la contestació al PCE va motivar que la polèmica estratègica pujàs de to, especialment quant al tipus de mesures que calia adoptar per protegir-se de la repressió. Una vegada més es tractava del grau de clandestinitat que s'hi considerava suficient. Per als grups a l'esquerra del PCE, les detencions havien demostrat el fracàs dels plantejaments *oberts* dels «carrillos» i confirmant les propis. Les actuacions a la Universitat havien de ser secretes, mitjantçant «Comités de Curso»: plataformes restringides i permanents en las que participaven únicament activistes per tractar qüestions verdaderament polítiques i planificar accions conjuntes de comando. Els Comitès havien aparegut en desembre de 1970 en la lluita contra el Juí de Burgos, però fou llavors quan la nova esquerra va tenir prou força per a impulsar-los, constituint una sèrie de «Coordinadoras» que arribaren convocar «Reuniones Generales de Universidad» (RGU). En teoria volien recuperar el model unitari de les RCP del Sindicat Democràtic, però en la pràctica també serviren per enfrontar-se al PCE i esclatar-hi una sorda lluita entre els diferents grups per la preeminència. La LCR -el segon partit després del PCE, encara que a molta distància- va assumir el liderat dels Comitès, però fou l'UML la força que millor va aprofitar la situació per obtenir un pes del què abans mancava¹¹⁷.

L'alternativa del PCE foren les «Comisiones de Curso», sol·lució conjuntural que ja havia estat assajada abans i que ara seria utilitzada novament davant els Comitès. Les Comissions -que no per casualitat recorden les Comissions Obreres- eren obertes i paralegales, car es pretenia que hi participassen tots els estudiants. Es tractava de fomentar la discussió de problemes acadèmics i planificar les mesures de pressió, que es volia fossen «de masses», com ara assemblees i manifestacions convocades públicament,

¹¹⁶ *Universidad Popular*, núm. 1, març 1971, València (CEHI, U/3). CASTRO MORAL, op. cit., pp. 142-143; LAIZ, op. cit., pp. 161-164.

¹¹⁷ ¿Qué son los Comitès de Curso?, Barcelona, octubre 1972 (AGC). Entrevistes a Ramón Pérez Alcino i a Andrés Martínez Montagud (13-IX-95).

mitjantçant cartells i fulls volants. Obviament el PCE esperava poder passar dels greuges particulars a les qüestions generals, segons un model molt assajat, però també utilitzar-les per aïllar les forces a la seua esquerra¹¹⁸.

Les detencions dels militants del PCE exerciren un important efecte mobilitzador sobre el conjunt dels estudiants, segons el procés que des de la sociologia s'ha anomenat *reivindicacions en ràpid desenvolupament*¹¹⁹. La seua presència a llurs Facultats a principis del curs 1971-72 -en llibertat condicional i informant de viva veu de la seua situació- tingué un fort impacte simbòlic, en un context general de crispació política pel Juí de Burgos i els dos Estats d'Excepció, així com de frustració acadèmica pels primers efectes associats a la LGE. A València aquest conjunt de fets provocaren un dramàtic trencament en les opinions de la generació dels anys setenta, que per primera vegada pot considerar-se majoritària i declaradament *antifranquista*, completant així la trajectòria creixent del moviment estudiantil. Ja no es tractava de una protesta sindical, sinó d'un rebutjament total del franquisme i d'allò que representava. Aquest sentiment ja no va retrocedir a la Universitat de València fins al final del Règim.

La mateixa rivalitat entre el PCE i la constel·lació a la seua esquerra va exercir un efecte d'acceleració de les protestes, que introduïren importants elements de crítica contracultural, prova de la sedimentació de les influències del 68. D'aquesta manera el moviment estudiantil va consolidar el procés ja iniciat amb el Sindicat Democràtic pel que arribà a ésser un *univers contestatari* i un autèntic *laboratori d'innovació política*¹²⁰. L'inici del curs es va obrir amb el qüestionament d'una tradició genuïnament estudiantil i molt popular, anomenat «Borregada»: un conjunt d'inocentades contra els «borregos» que acabaven d'arribar a la Universitat. Tanmateix el moviment havia modificat la imatge que tenien de si mateixos els estudiants, rebutjant el tòpic -repetit pels mitjans de comunicació- de la *vida estudiantil* d'uns jòvens que *no saben allò que volen*. Els activistes dels diferents partits obteniren de les assemblees el refusament del costum, així com una creixent solidaritat amb les mobilitzacions amb el moviment obrer¹²¹. A principis del any 1972 les protestes es multiplicaren rapidament, dins d'una ofensiva general contra la LGE que fou seguida massivament en tots els districtes al voltant dels problemes concrets. A València el desencadenant fou una pro-

¹¹⁸ Full volant, s/d. Entrevistes a Pilar Calvo (12-V-94), Rafael Pla (13-IX-95) i Ismael Fernández (28-VI-99); la primera propera al PCE i els dos restants militants del partit.

¹¹⁹ MCADAM, D., «Cultura y movimientos sociales» dins de LARAÑA, E. i GUSFIELD, J., (ed.), *Los nuevos movimientos sociales. De la ideología a la identidad*, Madrid, CIS, 1994, p. 48.

¹²⁰ SALCEDO, S., *Integrats, rebels i marginals. Subcultures juvenívols al País Valencià*, València, L'Estel, 1974, p. 95; MCADAM, op. cit., p. 55.

¹²¹ Entrevista a Pilar Calvo, ja citada.

hibició arbitrària de matriculació contra uns estudiants d'Arquitectura, des d'on la protesta es va estendre per solidaritat a tot el districte al llarg del mes de gener, incentivada per vàries detencions de la policia durant les manifestacions. La agitació va arribar, fins i tot, a alguns centres d'Ensenyament Mitjà¹²². Les organitzacions de l'*esquerra revolucionària* celebraren una reunió en la que es va decidir constituir un «Comité Tècnic» per coordinar l'autodefensa contra la policia.

La discussió d'una vaga general de totes les universitats que havia estat acordada en una RGU va ocasionar una gran assemblea de districte al *hall* de la Facultat de Medicina el 14 de febrer de 1972. Quan n'eixien, foren atacats sense avís previ per un nombrós contingent de policia que havia tomat la zona amb cavalls i material antidisturbis. Al no poder sortir-ne, els estudiants es retiraren cap al interior de l'edifici, perseguits pels *grises*, que no deixaven de golpear-los indiscriminadament. Uns intentaren passar a Ciències pel pas que comunicava ambdues Facultats, però hi foren detinguts. La majoria es va dispersar per Medicina, buscant refugi a l'annex Hospital Clínic, on alguns foren ocultats pel personal sanitari. Tanmateix, la policia va entrar-hi darrere amb pots de fum, provocant crisis a alguns pacients en estat greu. Alguns activistes -la majoria de la *nova esquerra*- s'enfrontaren a la policia amb botelles de cristal d'un camió de refrescos que hi havia al pati. Un grup va pujar a terrat de l'Hospital -que estava en obres- des d'on llançaren rajols i objectes contundents contra la policia. Després d'hores d'enfrontaments, hi hagué vàries ferits -entre ells sis agents i un oficial- i es produiren sesenta i set detencions- Per la vesprada la Junta de Govern es va reunir amb caràcter d'urgència i va decidir «*el cierre de la Universidad hasta nueva orden*». Una vegada més la premsa justificà l'acció policial com a resultat de suposades provocacions dels universitaris. Les accions de *comando* augmentaren per tota la ciutat, mentre que les autoritats intentaven combinar la repressió amb concessions propagandístiques, anunciant l'apertura de la Universitat i fent una crida al respecte als «*Estatutos Provisionales*» que havien estat aprovats recentment¹²³.

Sis detinguts passaren a disposició de l'autoritat militar, per ésser sotmesos a Consell de Guerra. Com a resposta, la Facultat d'Econòmiques -que s'havia convertit en el principal focus d'agitació- va seguir massivament

¹²² *Verdad* (Portaveu del Comitè Provincial del PCE), núm. 11, 5-II-72 (APCE, Publicacions Periòdiques, 11/11). Full volant, 20-I-72, Organización Universitaria del PCE. Full volant, 24-I-72, Facultat de Ciències. Full volant *Sobre la propuesta organizativa del señor Pulido*. Cèlula de Econòmicas del PCE, 26-I-72. Full volant, 26-I-72, Organización Universitaria del PCE (APCE, caixa 124, carpeta 1).

¹²³ *Las Provincias*, 5-II-72. Full volant, s/d, Organización Universitaria del PCE (APCE, caixa 124, carpeta 61). *Las Provincias*, 13-II-72. Full volant, s/d, Organización Universitaria del PCE (APCE, caixa 124, carpeta 61). Full volant, 28-II-72 (APCE, caixa 124, carpeta 61). *Las Provincias*, 11, 15 i 16 de febrer de 1972.

una vaga d'exàmens a finals de febrer i fou tancada amb la de Filosofia i Lletres a proposta del seu Degà en funcions, el professor Prieto. Mentrestant Barcia es va jubilar i fou substituït com a Rector per Rafael Bartual a principis de març. Les classes no es van reanudar fins el 20 de març, fet que aprofitaren els activistes per organitzar una campanya de reprobació pública contra Prieto, que es considerava l'exemple del professor franquista, acusant-li d'autoritarisme i de pràctiques nepotistes. La «*lucha contra Prieto*» va tenir molta importància pel moviment dins l'objectiu de trencament del «*principio de autoridad bastión de la Universidad burguesa*». Allò va culminar amb l'ocupació de la seua càtedra i la crema pública del seus apunts al pati de la Universitat vella, exigint la seua marxa. La protesta tingué èxit i Prieto va abandonar València sense acabar el curs¹²⁴. A final d'aquestes protestes contra la LGE i la Selectividad s'extendiren als centres d'ensenyament mitjà en diversos llocs de l'Estat, constituint-se una «*Coordinadora de Comités de Centro de Enseñanza Media*»¹²⁵.

Crisi interna i repressió: la dissolució del moviment

L'augment de les protestes va portar un enduriment de les mesures repressives del Govern. En març, l'home fort del Règim, Carrero Blanco, va organitzar oficialment -ja operava oficiosament des de 1969- el «*Servicio Central de Documentación*» de la Presidència del Govern (SECED), dirigit en un primer moment contra el moviment estudiantil¹²⁶. També es va aprofitar l'estiu per annular els estatus de diverses universitats, modificar el nomenament de rectors i tornar a exigir «*Certificados de buena conducta*» pels professors de tot el sistema educatiu. Nombrosos estudiants patiren prohibicions de matrícula i molts PNNs -nou a València- s'encontraren amb la no renovació dels seus contractes. El col·lectiu es va declarar en vaga i la Junta de Govern de la Universitat va dimitir en protesta. El Govern nomenà un nou rector, Rafael Bàguena Candela i va readmetre-hi als expulsats, llevat de Rafael Pla, militant del PCE¹²⁷.

¹²⁴ Entrevista a Pilar Calvo (12-V-94). *Boletín de los Comités de Curso de Valencia: La lucha contra Prieto*, s/d. *Las Comisiones de Curso proponen a todos los cursos para su discusión y en su caso aprobación sobre el caso Prieto...*, Comisiones de la Facultad de Económicas de Valencia, s/d (AGC).

¹²⁵ 3^a *Reunión General de Universidades*, s/d (AGC). *Manifiesto de los estudiantes de Bachillerato de Barcelona, Bajo Llabregat y Maresme, aprobado en la primera asamblea general de Bachilleres*, 19-V-72. Full volant, *Compañeras estudiantes*. Coordinadora de Comités de Centro de Enseñanza Media, juny 1972 (AGC).

¹²⁶ SAN MARTÍN, J.I. (1983): *Servicio Especial. A las órdenes de Carrero Blanco (de Castellana a El Aaiun)*, Barcelona, Planeta, 1983, pp. 45-47. També TUSELL, J., Carrero, Madrid, Temas de Hoy, 1993, p. 380.

¹²⁷ Entrevista a Rafael Pla, ja citada. *Comisión de Información...*; *La lucha contra la Ley*

Al llarg de tot el curs 1972-1973 les protestes es manteniren, encara que semblava clar que els fets del any anterior havien establert el màxim al que es podia arribar i romangueren com a referent al que hi calia tornar. Les accions a les Facultats continuaren combinant greuges particulars i generals, com ara el cas d'Econòmiques, on el catedràtic de Sociologia, Amando de Miguel, fou apartat del seu lloc; o les vagues en solidaritat amb els PNNs. Una assemblea de districte a Filosofia va generar greus enfrontaments entre els «*piquetes de defensa*» i la policia, que tornà a fer una càrrega dins d'una Facultat. Així mateix, la mobilitzacions dels PNNs creixien als instituts i les escoles. Tanmateix hi havia símptomes de que el moviment estava arribant al seu límit: el record del curs anterior, l'espai cedit als PNNs i la atenció que les RGU prestaven cada volta més a la repressió, tot això indicava que s'estaven acusant els colps governamentals¹²⁸.

D'altra banda es produïren canvis importants als partits estudiantils. En aquest curs apareixiren forces noves a la Universitat de València, com la barcelonina *Bandera Roja* i el seu portaveu *Boletín Comunista*; i el *Partido Carlista*, que havia experimentat un gir a l'esquerra. Com ja diguem abans, UC es va fusionar amb el MCE, però la seua presència a la Universitat es reduí encara més pel pas al treball al moviment vecinal dels seus militants, molts dels quals també es *proletaritzaren* per exercir major influència a la classe obrera. Malgrat la necessitat de coordinació entre Comitès i Comissions, els intents en fracasaren, portant fins i tot expulsions dins el PCE¹²⁹.

Però fou la crisi a finals d'aquest curs de les dos principals organitzacions polítiques universitàries, el PCE i la LCR, l'element que va completar el procés de reflux del moviment estudiantil valencià. Al PCE es combinaren les tensions entre els jòvens de l'organització universitària i els dirigents obrers del Comité Provincial, d'una banda; amb la manipulació cada volta més evident que l'aparat del partit al exili exercia sobre els grups de l'interior, d'altra. El secretisme al que es va celebrar el VIII Congrés del Partit i la decisió d'acceptar el Mercat Comú Europeu -que trencava amb tot el que s'havia sostingut fins a aquell moment- desencadenaren crítiques internes que l'autoritarisme dels dirigents convertiren en expulsió; encara que els dissidents volgueren mantenir-se com a una *Oposición de Izquierdas del PCE* (OPI). A València l'OPI va arrossegar quasi tota l'organització univer-

General de Educación, setembre 1972 (AGC). *Acción*, Coordinadora de Sectores de las Comisiones Obreras, Barcelona, abril 1973.

¹²⁸ 4^a *Reunión General de Universidades*, març 1973 (AGC).

¹²⁹ Entrevistes a Pilar Calvo, Ramón Pérez Alcino, i Luis Navarro (24-III-95). PÉREZ MORAGÓN, «Prensa clandestina...», pp. 67 i 82; CUBERO, J., «El Partido Carlista. Oposición al Estado franquista y evolución ideológica (1968-1975)» dins de TUSELL i altres, *op. cit.*, tom I, vol. I.

sitària, encapçalada pels més jòvens del Comité Provincial. Tanmateix l'OPI mancava de sentit per si mateixa, perquè la major part dels seus membres eren massa «peceros» per romandre molt de temps fora de «el Partido». Molt prompte la qüestió de la democràcia interna va quedar en un segon lloc i la discussió es va centrar en la posició del PCE davant la Unió Soviètica. La necessitat de finançament va escorar l'OPI cap al prosovietisme de sectors marginals. Un any després la majoria havia tornat al PCE i l'OPI va evolucionar fins a constituir temps després un nou partit d'extrema esquerra, el *Partido Comunista de los Trabajadores* (PCT)¹³⁰. Quant a la LCR, un conflicte intern semblant -al mateix temps ideològic i pràctic- va trencar l'organització, amb la sortida a València de més d'un terç dels militants per constituir una nova força, tampoc no resignada a perdre els seus referents comuns i per tant anomenada «Liga Comunista» (LC). L'escissió va suposar un fort retrocés dins la nova esquerra aprofitat una vegada més per l'UML. Com al cas de l'OPI, els dissidents no tardaren a retornar en degotament a l'organització original¹³¹.

Aquests conflictes interns agreujaren considerablement el retrocés del moviment estudiantil valencià, sobre tot perquè allunyaren molts activistes just al moment en que més necessària era una direcció amb experiència. Perquè fou aquest precisament el moment que les autoritats polítiques i universitàries locals elegiren per adoptar àmplies mesures de repressió acadèmica. En juny de 1973 Carrero Blanco va formar govern i va substituir Villar Palasí per Julio Rodríguez al Ministeri d'Educació i Ciència, que va arribar a un intent de canvi del calendari acadèmic segons l'any natural per al curs 1973-74 amb la intenció de trencar els ritmes del moviment estudiantil. No obstant a València s'aplicaren les mesures menys exòtiques que ja s'havien assajat el curs anterior en altres universitats. En setembre tres cents dotze estudiants -molts dels quals ja havien deixat de participar com a activistes, o mai ho havien fet- rebiren una notificació per la que els prohibia matricular-se i, fins i tot, entrar en la Universitat¹³². Els expedients dels sancionats incloïen detallats informes de la policia, que va donar en tot moment un suport pràctic a les autoritats acadèmiques per a l'aplicació de les sancions¹³³.

El moment de confusió interna i l'extensió de la mesura va suposar que els intents de resistència, nombrosos en un primer moment, prompte foren

¹³⁰ Entrevistes a Emilio de Felipe, Ismael Fernández i Pilar Calvo (12-V-94). *Lluita*, núm. 18 (2-V-73); núm. 20 (abril-maig 1973); i núm. 21 (25-V-73), apèndic de l'OPI (CEHI, L/11). MORÁN, G., *Miseria y grandeza del Partido Comunista de España, 1939-1985*, Barcelona, Planeta, 1986, pp. 473-474.

¹³¹ Entrevistes a Ramón Pérez Alcino i a Andrés Martínez Montagud, ja citades.

¹³² Per exemple, carta del Rector a Ángel Guardia Cortés, 12 de setembre de 1973 (AGC).

¹³³ AUV, Alumnos, Asuntos Generales, caixes 316-322.

substituïts per la desorientació. Els expedients deixaven a molts activistes hòmens -que, malgrat el protagonisme de moltes dones en l'ombra, continuaven essent el principal referent públic pels estudiants- sense justificació per a les pròrrogues militars i es veuren obligats a incorporar-se a files al llarg de 1974. També ara començaren a celebrar-se tots els juís pendents per detencions anteriors, forçant una inactivitat per no empitjorar els veredictes. No obstant això, les activistes dones aconseguiren reduir els efectes del colp, mitjançant un major acostament entre les organitzacions contra la repressió¹³⁴.

En tot cas, els expedients no feien més que augmentar una crisi que, com hem vist, ja venia d'abans. La lluita contra la LGE portava ja cinc cursos sense que, en realitat, s'hagués detingut la seua aplicació. Els canvis de pla d'estudis ja havien agafat molts activistes que havien desatendit els seus estudis. I les noves promocions que arribaven a la Universitat en aquell moment -que no havien viscut l'apogeu de la protesta i que careixien del liderat d'uns activistes més preocupats pels seus propis problemes- ja no consideraven que fos possible detenir la LGE, i per tant se n'inhibiren. Els mateixos discursos dels portaveus del moviment es feren menys ambiciosos, tornant a les reivindicacions més quotidianes. Ja no es pretenia acabar amb la Universitat «burguesa», sinó, almenys, participar als seus òrgans de govern, cosa que oficiosament es va aconseguir el curs 1974-75. L'única reivindicació que tornava amb força era la de l'ús del valencià al ensenyament universitari, sens dubte relacionada amb el creixement del alumnat procedent de les comarques¹³⁵.

L'assassinat del President del Govern i *home fort* del Règim, Carrero Blanco, en desembre de 1973 va modificar les coordenades polítiques en que es movien els interessos de la Dictadura i dels dirigents de l'oposició. L'avançada edat del Dictador i la seua salut precària presagiaven un canvi pròxim en la situació política, amb uns continguts encara per decidir. Les direccions dels partits començaren a adoptar posicions, reconsiderant les seues polítiques i al·liances. El nou Ministre d'Educació del govern de Carlos Arias, Cruz Martínez Esteruelas, va impulsar en octubre de 1974 unes noves associacions estudiantils, que demostraven que el Règim encara mantenia la seua pretensió de manipular el moviment estudiantil. No obstant això, es tractava ja d'un assumpte menor dins la nova constel·lació política que estava formant-se.

A la Universitat de València el PCE es recuperava ràpidament, fins al punt de que les seues cèl·lules es reunien omplint aules senceres. La direcció va donar instruccions als seus militants perquè «saliesen a la luz», per

¹³⁴ Testimoni oral no grabat de Rafael Fernández (28-VI-99), llavors membre del PCE.

¹³⁵ *Trabajo sindical y organización de masas en la Universidad*, València, juny 1974 (AGC).

demostrar la força social del partit. Tanmateix aquest creiximent fou en bona mida falç, doncs es produïa de manera diferent de com s'havia fet fins a aquell moment. Ara es tractava d'una arribada massiva i desorganitzada, sense que els nous militants foren filtrats o formats¹³⁶. El PCE es des preocupava a poc a poc del moviment estudiantil per atendre els seus propis interessos com a partit; i aquests passaven -segons l'opinió de la direcció- per augmentar tot el possible la seua militància per preparar-se per al retorn de la *política de debò*. Els altres competidors a la seua esquerra també iniciaren un procés de reflexió i adaptació, dins una dinàmica cada volta més *de partit que de moviment*.

Si bé en altres llocs, com ara a Madrid, s'experimentava una certa recuperació¹³⁷, a València el moviment agonitzava. Hi havia grans dificultats fins i tot en aconseguir suport per protestes per greuges molt concrets. Els documents de les organitzacions reconeixien que l'objectiu era fonamentalment «*despegar un movimiento inexistente hasta ahora*». El moviment PNN va arribar al seu apogeu, però molt centrat en qüestions laborals i cada volta més insensible als problemes dels estudiants. L'incompliment de les promeses d'aprovat general en la vaga de finals del curs 1974-75, després de haver obtingut el suport de molts estudiants, va trencar definitivament cap possibilitat d'unitat d'acció a la Universitat¹³⁸.

La dissolució del moviment estudiantil fou un fenomen relativament ràpid, comparat amb els anys que va tardar a formar-se. Una vegada més es va manifestar el punt feble d'un moviment molt dependent de recursos simbòlics i, per tant, molt sensible als cops de efecte. La seua capacitat d'incidència en els aconteiximents es basava en el convenciment dels seus seguidors de que *ells podien canviar alguna cosa*. Quan el canvi polític general es va fer aparentment cada vegada més *espontani i incontrolable* i es va imposar a allò, el moviment deixa d'ésser un actor real, per convertir-se en un més dels símbols de l'esquerra durant *la Transició*. El moviment estudiantil -aquest moviment estudiantil- va aconseguir fer triomfar l'antifranquisme a la Universitat de València, però no va poder sobreviure a Franco. I això, sens dubte, va tenir conseqüències per al desenvolupament del procés polític posterior.

¹³⁶ Entrevista al llavors responsable del Comitè d'Estudiants, Ismael Fernández, ja citada.

¹³⁷ PÉREZ, A., «La reconstrucción fallida: el movimiento estudiantil de 1971 a 1976», *Materiales*, núm. 2, 1977, pp. 93-101. També els treballs de CAMARERO GONZÁLEZ, ja citats.

¹³⁸ *Algunas orientaciones políticas para el frente de la enseñanza en Valencia*, València, maig 1975, Unió de Marxistas Leninistas (AGC). *Carta abierta a la opinión pública de los profesores de la Universidad de Valencia*, abril-maig 1975, reproduïda a «Documentos sobre el movimiento universitario bajo el franquismo», *Materiales*, núm. Extraordinari 1, 1977. Entrevista a Pilar Calvo, ja citada.

